

บทที่ 2

แนวคิด ทฤษฎี และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การวิจัยเรื่องบทบาทและคุณธรรมของเศรษฐกิจในสมัยพุทธกาลและในสมัยปัจจุบัน นั้น ในบทนี้ผู้วิจัยจะเสนอแนวคิดและทฤษฎีที่เป็นพื้นฐานของการศึกษาวิจัย และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ในตอนแรกจะกล่าวถึงแนวคิดทางด้านบทบาท แนวคิดทางด้านคุณธรรม ทฤษฎีหลักคุณธรรมของเศรษฐกิจ ทฤษฎีเศรษฐศาสตร์ทางพระพุทธศาสนา ทฤษฎีหลักปฏิบัติเกี่ยวกับเศรษฐกิจของเศรษฐกิจตามแนวพุทธ ทฤษฎีการประกอบการงานตามหน้าที่ของชาวพุทธ ทฤษฎีด้านหลักธรรมเพื่อความเจริญรุ่งเรืองตามหลักปฏิบัติหัวใจเศรษฐกิจ และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับงานวิจัยครั้งนี้

แนวคิดทางด้านบทบาท

แนวคิดด้านบทบาทของบุคคลในฐานะเป็นสมาชิกของสังคม ที่อาศัยบทบาทเป็นตัวเชื่อมในการมีปฏิสัมพันธ์กับคนอื่น ๆ ความเข้าใจบทบาทและความสามารถในการแสดงบทบาท จะเป็นอุปสรรคหรือตัวความสำเร็จหรือล้มเหลวของบุคคลผู้ดำรงสถานภาพต่างๆ ในสังคมได้

1. ความหมายของบทบาท

งามพิศ สัตย์สงวน (2535 : 73) ให้ความหมายไว้ว่า บทบาท คือ พฤติกรรมที่คาดหวังสำหรับผู้ที่อยู่ในสถานภาพต่างๆ ว่าจะต้องปฏิบัติอย่างไร (role expectation) เป็นบทบาทที่คาดหวังโดยกลุ่มคนหรือสังคม เพื่อให้กลุ่มสัมพันธ์มีการกระทำระหว่างกันทางสังคมได้ รวมทั้งสามารถคาดการณ์พฤติกรรมที่จะเกิดขึ้นได้

ณรงค์ เส็งประชา (2530 : 89) ได้ให้ความหมายไว้ว่า บทบาทเป็นพฤติกรรมที่สังคมกำหนดและคาดหวังให้บุคคลกระทำ

นิพนธ์ แจ่มเยี่ยม (2524 : 69) ได้ให้ความหมายว่า บทบาท คือการแสดงออกหรือพฤติกรรมหรือการปะทะสังสรรค์เกี่ยวกับตำแหน่งนั้นๆ ของบุคคลในกลุ่มสังคม

สุชา จันทน์เอม และสุรางค์ จันทน์เอม (2520 : 46) ได้ให้ความหมายไว้ว่า บทบาทเป็นสิ่งที่บุคคลในสถานภาพต่างๆ ฟังกระทำ นั่นคือ เมื่อสังคมกำหนดสิทธิและหน้าที่ให้สถานภาพใดอย่างไรแล้ว บุคคลในสถานภาพนั้นๆ จะต้องประพฤติหรือปฏิบัติตามหน้าที่ที่กำหนดไว้

อุทัย หิรัญโต (2526 : 197) ได้ให้ความหมายไว้ว่า บทบาท คือ หน้าที่ (function) หรือพฤติกรรมอันพึงคาดหมาย (expected behavior) ของบุคคลแต่ละคนในกลุ่มหรือในสังคม หนึ่งๆ บทบาทเป็นสิ่งที่กลุ่มหรือสังคมหรือวัฒนธรรมของกลุ่มหรือสังคมนั้นกำหนดขึ้น ฉะนั้น บทบาทจึงเป็นแบบแห่งพฤติกรรมของบุคคลในสถานะหนึ่ง ที่พึงมีต่อบุคคลในสถานะอีกอย่าง หนึ่งในสังคมเดียวกัน

ราล์ฟ ลินตัน (Linton, 1967 : 168) ได้ให้ความหมายไว้ว่า บทบาท หมายถึง รูปลักษณะที่เป็นพลวัตของสถานภาพ สถานภาพและบทบาทไม่สามารถแยกออกจากกันได้ไม่มี บทบาทที่ปราศจากสถานภาพ

เซอร์แมน ดี. สเตน และริชาร์ด เอ. คลอวาร์ด (Stein and Cloward, 1958 : 171) ให้ความหมายไว้ว่า บทบาท คือ แนวคิดเกี่ยวกับหน้าที่ซึ่งระบุถึงวิธีที่ปัจเจกบุคคลถูกคาดหวังให้ แสดงพฤติกรรมตามสถานภาพนั้นๆ

เลียวนาร์ด เบอร์กอวิทซ์ (Berkowitz, 1927 : 20) ได้ให้ความหมายว่า บทบาท หมายถึง พฤติกรรมที่คาดหวังของบุคคลผู้มีสถานภาพทางสังคมตามที่ได้รับมา หรือหมายถึง การกระทำที่บุคคลในสถานภาพนั้นๆ แสดงออก

แดเนียล เลวินสัน (Levinson, 1964 : 284 - 285) ซึ่งเป็นผู้ที่ได้รับอิทธิพลจาก ลินตัน (Linton) ได้สรุปความหมายของบทบาท 3 ประการ คือ

(1) บทบาท หมายถึง ปทัสถาน (norm) ความมุ่งมั่น ข้อห้าม ความรับผิดชอบ และอื่นๆ ที่มีลักษณะในทำนองเดียวกัน ซึ่งผูกพันอยู่กับตำแหน่งทางสังคมที่กำหนดให้ บทบาทตามความหมายนี้คำนึงถึงตัวบุคคลน้อยที่สุด แต่มุ่งไปถึงการบ่งชี้ถึงหน้าที่อันควรกระทำ

(2) บทบาท หมายถึง ความเป็นไปของบุคคลผู้ดำรงตำแหน่ง ที่คิดและกระทำ เมื่อดำรงตำแหน่งนั้นๆ

(3) บทบาท หมายถึง การกระทำของบุคคลแต่ละคน ที่กระทำโดยให้สัมพันธ์กับ โครงสร้างทางสังคม หรือกล่าวอีกนัยหนึ่ง คือ แนวทางอันบุคคลพึงกระทำเมื่อตนดำรงตำแหน่ง นั้นๆ

(Broom and Selznick, 1977 อ้างจาก งามพิศ สัตย์สงวน, 2535 : 75) อธิบายว่า บทบาท บางครั้งเรียกว่า บทบาททางสังคมเป็นแบบแผนของพฤติกรรมที่เกี่ยวข้องกับตำแหน่ง เฉพาะ ทางสังคม เช่น การเป็นพ่อ เป็นครู เป็นต้น ความหมายของบทบาทเป็นการกล่าวถึง สิทธิและหน้าที่ที่ขึ้นอยู่กับตำแหน่งทางสังคม ซึ่งบอกให้รู้ว่า แต่ละคนควรที่จะแสดงบทบาท

อะไรบ้างในการเป็นพ่อ หรือเป็นครู และเป็นหน้าที่ของเขาที่ต้องแสดงพฤติกรรมตามบทบาทนั้นๆ และเขาสามารถเรียกร้องหรืออ้างสิทธิอันนี้ได้

สรุป บทบาท หมายถึง การแสดงออกหรือพฤติกรรม หรือการปฏิสัมพันธ์ที่เกี่ยวข้องกับตำแหน่งหน้าที่นั้นๆ ของบุคคลในกลุ่มสังคม หรือเป็นการปฏิบัติตามสิทธิและหน้าที่ของบุคคลตามสถานภาพ

2. ประเภทของบทบาท

ชนิดของบทบาทมีผู้จำแนกไว้ต่างๆ กันมากมาย ตัวอย่างเช่น เดโซ สวานานนท์ (2518 : 102 – 103) กล่าวว่า บทบาทอาจแบ่งได้เป็น 2 ประเภท คือ

(1) บทบาทที่รัดกุม คือบทบาทที่มีข้อกำหนดที่จะต้องปฏิบัติตามที่แน่นอนตายตัว ยึดหยุ่นไม่ได้ เช่น บทบาทของเจ้าบ่าวเจ้าสาวในพิธีแต่งงาน บทบาทของนายกรัฐมนตรี เป็นต้น พฤติกรรมที่จะต้องแสดงออกตามบทบาทนั้นๆ อำนาจหน้าที่รับผิดชอบมีระบุไว้ชัดเจนในรูปของกฎหมายระเบียบแบบแผน

(2) บทบาทที่ยืดหยุ่นได้ คือบทบาทที่ยอมให้พฤติกรรมอันสัมพันธ์กับบทบาทนั้นเปลี่ยนแปลงไปได้ตามสมควร ไม่มีข้อกำหนดตายตัว เช่น บทบาทของบิดามีกำหนดไว้กว้างๆ ทั่วไปส่วนหนึ่งแสดงให้เห็นถึงฐานะของบิดา เป็นต้น แต่พฤติกรรมของบิดาต่อบุตรอาจแปรผันไปได้มากพอสมควรระหว่างบิดาแต่ละคน

จำนง อติวัฒน์สิทธิ และคณะ (2532 : 45 – 46) ได้แยกลักษณะของบทบาทเป็น 3 ประการ คือ

(1) บทบาทในอุดมคติ (ideal role) เป็นบทบาทที่กำหนดไว้เป็นกฎหมาย หรือตามความคาดหวังของบุคคลทั่วไปในสังคม เป็นแบบฉบับที่สมบูรณ์ซึ่งผู้มีสถานภาพหนึ่งๆ ควรกระทำ แต่อาจไม่มีใครทำตามนั้นก็ได้

(2) บทบาทที่บุคคลเข้าใจ (perceived role) เป็นบทบาทที่ขึ้นอยู่กับบุคคลนั้นๆ ที่คาดคิดด้วยตนเองว่าควรเป็นอย่างไร ทั้งนี้เกี่ยวข้องกับค่านิยม ทัศนคติ บุคลิกภาพและประสบการณ์ของแต่ละบุคคล

(3) บทบาทที่แสดงออกจริง (actual or enacted role) เป็นการกระทำที่บุคคลปฏิบัติจริง ซึ่งขึ้นอยู่กับสถานการณ์เฉพาะหน้าในขณะนั้นด้วย สถานการณ์ดังกล่าวอาจเป็นสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติและทางสังคม เช่น การกอดกันของกลุ่มต่างๆ และบทบาทที่กระทำจริงอาจสอดคล้องหรือไม่สอดคล้องกับบทบาทในอุดมคติหรือบทบาทที่บุคคลรับรู้ก็ได้

โจนาธาน เทอร์เนอร์ (Turner, 1991 : 378) ได้แบ่งชนิดของบทบาทออกเป็น 3 อย่างคือ

(1) บทบาทพฤติกรรมสัมพันธ์ (psychosomatic role) เป็นบทบาทที่มีพฤติกรรมสัมพันธ์กับความต้อการพื้นฐานทางชีวภาพตามเงื่อนไขของวัฒนธรรม และเป็นบทบาทที่ผู้แสดงไม่รู้ตัว (unconscious)

(2) บทบาทแบบเจาะจงตามบริบท (psychodramatic role) ได้แก่ บทบาทที่ปัจเจกบุคคลแสดงพฤติกรรมตามคาดหวังเจาะจงตามบริบทเฉพาะของสังคม

(3) บทบาททางสังคม (social role) เป็นบทบาทที่ปัจเจกบุคคลปฏิบัติตามความคาดหวังต่างๆ ไป ตามแบบประเพณีของสังคม

นักทฤษฎีบทบาทโดยมากเห็นพ้องกันว่า ข้อต่อระหว่างสังคมกับปัจเจกบุคคลคือบทบาท ดังนั้น องค์ประกอบของบทบาทที่เน้นกันโดยมากจึงมีอยู่ 3 ประการด้วยกันคือ (Turner, 1991 : 415 –416)

(1) บทบาทตามใบสั่ง (prescribed roles) เป็นบทบาทที่เน้นให้ปัจเจกบุคคลปฏิบัติตามความคาดหวังในแต่ละสถานภาพ โลกสังคม (social world) ถูกสมมติว่ามีใบสั่งจัดไว้ชัดเจน บุคคลจะรู้ใบสั่งนั้นด้วยอัตตา (self) และความสามารถในการแสดงบทบาทอันจะมีผลต่อระดับการคล้อยตามความต้อการ (ให้แสดงบทบาท) ของแต่ละสถานภาพ

(2) บทบาทตามใจ (subjective roles) เป็นบทบาทที่ปัจเจกบุคคลผู้ครองสถานภาพนั้นๆ แสดงออก หลังจากรับรู้และตีความหมาย ปรับความคาดหวังต่างๆ ที่ผ่านอัตตาดัดตน โลกสังคมถูกสร้างขึ้นด้วยการประเมินตามอัตวิสัย ในสถานการณ์มีปฏิสัมพันธ์

(3) บทบาทจริง (enacted roles) ในที่สุดแล้วความคาดหวังและการประเมินความคาดหวังตามอัตวิสัยของปัจเจกบุคคล ก็จะแสดงออกมาเป็นพฤติกรรม บทบาทนี้จึงเป็นบทบาทจริงที่เปิดเผย โลกสังคมเป็นเครือข่ายของพฤติกรรมที่เกี่ยวข้องกัน

สรุปได้ว่าแม้จะมีการแบ่งชนิดของบทบาทไว้มาก แต่ก็อาจประมวลได้ดังนี้

- (1) บทบาทที่คาดหวัง (expecting role)
- (2) บทบาทที่ถูกคาดหวัง (expected role)
- (3) บทบาทที่รับรู้ (perceived role)
- (4) บทบาทที่ได้รับ (received role)
- (5) บทบาทที่ปฏิบัติจริง (actual role)
- (6) บทบาทในอุดมคติ (ideal role)

3. ทฤษฎีบทบาท

ทฤษฎีบทบาทเป็นทฤษฎีย่อยในทฤษฎีการกระทำระหว่างกันด้วยสัญลักษณ์ (symbolic interaction theory) โดยกล่าวถึงลักษณะของสังคมมนุษย์และลักษณะของปัจเจกบุคคล แล้วชี้ให้เห็นว่า ตัวเชื่อมระหว่างมนุษย์กับสังคมนั้นก็คือบทบาท สังคมมนุษย์คือโรงละครมนุษย์แต่ละคนคือตัวแสดงที่มีบทบาทชัดเจนสำหรับแสดง มีบทละครเป็นตัวกำกับมนุษย์แต่ละคน มีตำแหน่งต่างๆ ชัดเจนที่จะต้องดำรง มีบรรทัดฐานทางสังคมควบคุมพฤติกรรม ตัวละครต้องเชื่อฟังผู้กำกับ มนุษย์ทุกคนก็เชื่อฟังผู้มีอำนาจในสังคม และประการสุดท้ายต้องอาศัยความรู้ ความชำนาญของตน อาศัยศักยภาพและทักษะของตนในการแสดงบทบาทเข้าช่วยเป็นสไตลิ่งของตนในการติดต่อสัมพันธ์กับผู้อื่น (สัญญา สัญญาวิวัฒน์, 2536 : 133 –134)

สังคมเป็นเครือข่าย (network) ของตำแหน่งทางสังคมหรือสถานภาพ โดยปัจเจกบุคคลเป็นผู้แสดงบทบาท แต่ละตำแหน่งจะมีความคาดหวังเป็นกรอบให้ผู้ดำรงตำแหน่งต้องแสดง ดังนั้น แต่ละสังคมจึงประกอบด้วยเครือข่าย สถานภาพและความคาดหวังจำนวนมากนั่นเอง

ความคาดหวังที่เป็นกรอบปฏิบัติของแต่ละสถานภาพมีอยู่ 3 ประการ คือ (Turner, 1991 : 412 –413)

(1) ความคาดหวังจากบท (expectation from the script) ซึ่งคาดหวังความจริงของสังคมเป็นเหมือนบท (script) ที่สามารถอ่านได้ มีบรรทัดฐาน (norms) ระบุว่าปัจเจกบุคคลจะต้องปฏิบัติอย่างไร เพราะฉะนั้น บทคือบรรทัดฐานของสังคมที่กำหนดพฤติกรรมภายใต้เงื่อนไขต่างๆ กัน

(2) ความคาดหวังจากผู้แสดงอื่น (expectation from the other player) เป็นความคาดหวังที่ผนวกการสร้างพฤติกรรมตามบรรทัดฐานกับความสัมพันธ์ทางสังคมเข้าด้วยกัน ทฤษฎีบทบาทให้ความสนใจความต้องการที่ผู้แสดงคนอื่นฉายออกมาในสถานการณ์ที่เกิดปฏิสัมพันธ์ อันจะเป็นพลังสำคัญทำให้การกระทำของมนุษย์ชัดเจนขึ้น หมายความว่าผู้แสดงอื่นเป็นผู้กำหนดพฤติกรรมของเพื่อนผู้แสดงด้วยตนเอง

(3) ความคาดหวังจากผู้ชม (expectation from the audience) ความคาดหวังจากผู้ชมนี้เป็นความคาดหวังอย่างสุดท้าย ซึ่งมาจากผู้ชมที่มีต่อปัจเจกบุคคลผู้ยึดครองสถานภาพ ผู้ชมอาจจะมิจริงจัง หรือจินตนาการขึ้นก็ได้ความคาดหวังของผู้ชมจะเป็นคำแนะนำสำหรับ แสดงพฤติกรรม หมายความว่าผู้แสดงต้องแสดงบทบาทตามความต้องการของผู้ชม ซึ่งเป็นกรอบอ้างอิงหรือกลุ่มอ้างอิง (frame of reference group)

ทฤษฎีบทบาทเป็นความสัมพันธ์ระหว่างสังคมกับปัจเจกบุคคล สังคมเป็นเครือข่ายของสถานภาพและความคาดหวัง ส่วนปัจเจกบุคคลผู้ครองสถานภาพและแสดงบทบาทตามสถานภาพที่ครอบครอง จะมีลักษณะที่สำคัญ 2 อย่าง คือ (สัญญา สัญญาวิวัฒน์, 2536 : 137)

ลักษณะเกี่ยวกับตน (self – related characteristics) ได้แก่ ลักษณะต่างๆ ของบุคคลตามที่เขาคิดว่าเป็นหรือมีลักษณะเช่นนั้น (self – conception) ลักษณะนี้จะมีผลต่อการประพฤติตามสถานภาพที่เขาดำรง และจะเป็นฐานในการเลือกความคาดหวังประเภทต่างๆ มาเป็นแนวในการประพฤติตามสถานภาพ ลักษณะเหล่านี้ประกอบด้วยความสามารถและทักษะในการแสดงบทบาท (role playing skill and capacities) ความสามารถเป็นสิ่งที่ติดตัวมาแต่กำเนิดของแต่ละบุคคล ส่วนทักษะเป็นสิ่งที่เรียนรู้ภายหลัง แต่ทั้งสองสิ่งก็มีความสัมพันธ์กัน หากไม่มีความสามารถเป็นทุนแล้วทักษะก็ไม่อาจเกิดได้ ด้วยทักษะและความสามารถในการแสดงนี้เองทำให้บุคคลแสดงบทบาทได้

แนวคิดทางด้านคุณธรรม

1. ความหมายของคุณธรรม

พระเมธีธรรมภรณ์ (2536 :3) กล่าวว่า คุณธรรมเป็นเรื่อง ของความจริงแท้หรือสัจธรรม คุณธรรมทำให้เกิดการประพฤติปฏิบัติดี ทำให้เกิดการรักษาศีล ซึ่งตรงกันข้ามกับกิเลสที่ทำให้เกิดการละเมิดศีล คุณธรรมนั้นเป็นตัวหลักและกระจายออก เป็นจริยธรรมและจรรยาบรรณ

ประภาศรี สีหอำไพ (2535 : 4) ให้ความหมายไว้ว่า คุณธรรม คือ สภาพของคุณงามความดีภายในบุคคลทำให้เกิดความชื่นชมยินดี มีจิตใจที่เต็มเปี่ยมไปด้วยความสุขขั้นสมบูรณ์ คือความสุขใจ อีกความหมายหนึ่ง คุณธรรม คือ หลักธรรมจริยาที่สร้างความรู้สึกลึกซึ้งชอบชั่วดีในศีลธรรม มีคุณงามความดีภายในจิตใจอยู่ในขั้นสมบูรณ์ อันเต็มเปี่ยมไปด้วยความสุข ความยินดี การเป็นผู้มีคุณธรรม คือ การปฏิบัติตนอยู่ในกรอบที่ดีงาม

วสิน อินทสระ (2529 : 4) ได้อธิบายว่า คุณธรรม คือ อุปนิสัยอันดีงามซึ่งสั่งสมอยู่ในดวงจิต อุปนิสัยอันนี้ได้มาจากความพยายามและความประพฤติติดต่อกันมาเป็นเวลานาน หรือคุณธรรมก็คือคุณภาพแห่งอุปนิสัยอันแสดงออกให้เห็นโดยการกระทำ

ชัยวัฒน์ อัดพัฒน (2520 : 55) ได้ให้ความหมายของคุณธรรม โดยการนำเอาแนวความคิดเห็นของนักปราชญ์หลายท่านมาเสนอไว้ว่า คุณธรรม หมายถึง ความดี ความรู้ สิ่งที่ดีงามต่อชีวิตซึ่งอยู่ในสภาวะที่เหมาะสมพอดีกับชีวิต บางครั้งอาจเป็นความรู้ที่เกิดจากการปฏิบัติหน้าที่ ไม่ได้เกิดขึ้นในตัวบุคคลโดยฉับพลันหรือบังเอิญ เน้นผลของการกระทำด้าน

การปฏิบัติ มีความสมบูรณ์ของการกระทำ อีกทั้งสามารถที่จะให้คุณหรือประโยชน์ต่อส่วนรวม เป็นคุณลักษณะที่เป็นความดีงามที่มีอยู่ในจิตใจของแต่ละบุคคล เป็นที่ยอมรับว่าเป็นสิ่งที่ถูกต้อง ดีงามของบุคคลทั่วไป และในการประพฤติปฏิบัตินั้นจะต้องเป็นไปโดยธรรมชาติ และพยายามที่จะปฏิบัติในสิ่งที่ถูกต้องดีงามติดต่อกันมาเป็นเวลานาน

สรุปได้ว่า คุณธรรม คือ อุปนิสัยอันดีงามซึ่งสั่งสมอยู่ในดวงจิตแล้วกระจาย ออกเป็นจริยธรรมและจรรยาบรรณ อุปนิสัยอันนี้ได้มาจากการพยายามและความประพฤติ ติดต่อกันมาเป็นเวลานาน

คนมีคุณธรรม ก็คือคนที่มีนิสัยอันดีงามในการทำหน้าที่ นิสัยนี้แน่นอนมั่นคง ได้รับมาจากความพยายามและความประพฤติอันติดต่อกันมาเป็นเวลานาน เมื่อก้าวโดยสรุป คุณธรรม คือ ความกล้าเลิศแห่งอุปนิสัย ซึ่งเป็นผลของการกระทำหน้าที่จนเป็นนิสัยนั่นเอง อุปนิสัย เป็นส่วนสำคัญอยู่ภายในของความประพฤติ บุคคลย่อมประพฤติตามอุปนิสัยสันดานของเขา ความประพฤติจะสื่อให้เห็นอุปนิสัยสันดานของคนว่าเขาเป็นอย่างไร

2. ความสำคัญของคุณธรรม

วสิน อินทสระ (2519:324) ได้กล่าวถึงความสำคัญของคุณธรรมเอาไว้ว่า คุณธรรมแสดงออกเป็นหน้าที่ คนมีคุณธรรมเป็นผู้รักษาหน้าที่ของตนและทำหน้าที่อย่างดีที่สุด หน้าที่ที่เขาทำอย่างดีจนเป็นนิสัยนั่นเอง นำไปสู่การสร้างสรรค์คุณธรรมให้สูงยิ่งๆ ขึ้นไป หน้าที่กับคุณธรรมจึงต้องอาศัยกัน และเป็นเหตุเป็นผลของกันและกันอย่างแยกไม่ได้ มันเป็นสิ่งเดียวกันที่มี 2 ด้าน ด้านหนึ่งเป็นหน้าที่ อีกด้านหนึ่งเป็นคุณธรรม คุณธรรมคือ ความกล้าเลิศแห่งอุปนิสัยภายใน ส่วนหน้าที่คือการแสดงออกภายนอกของอุปนิสัยอันดีงาม เพราะฉะนั้น คุณธรรมก็คือ คุณภาพแห่งอุปนิสัยอันแสดงออกให้เห็นโดยการกระทำ

ทางด้านความสำคัญของคุณธรรมต่อตัวบุคคลนั้น ในเอกสารรายงานการศึกษาวิจัย เรื่อง การศึกษารูปแบบและวิธีการพัฒนาคุณธรรมและจริยธรรม ของสถาบันพัฒนาข้าราชการ พลเรือน สำนักงานคณะกรรมการข้าราชการพลเรือน (2542 :8) ได้กล่าวถึงความสำคัญของคุณธรรมต่อตัวบุคคลโดยแบ่งออกเป็น 5 ข้อ คือ

(1) คุณธรรมเป็นเครื่องธำรงค์ศักดิ์ศรีของมนุษย์ เราไม่ได้ตีค่าของมนุษย์เป็นตัวเงิน แต่จะตีค่ากันด้วยคุณธรรมที่เขามีอยู่

(2) คุณธรรมเป็นเครื่องเสริมบุคลิกภาพ ผู้มีคุณธรรมจะมีความสมบูรณ์ในความคิด ในคำพูด และในการกระทำ อีกทั้งมีหลักที่มั่นคงในการตัดสินใจ ซึ่งเป็นที่มาของความมั่นคงทางจิตใจ

(3) คุณธรรมเป็นเครื่องเสริมมิตรภาพทำให้ความสัมพันธ์กับคนอื่นเป็นไปอย่างราบรื่น ผู้มีคุณธรรมยอมทำให้เป็นที่เชื่อถือ นับถือจากผู้อื่น ทำความสัมพันธ์อันดีให้เกิดขึ้นได้

(4) คุณธรรมเป็นเครื่องสร้างความสบายใจ ซึ่งนอกจากจะสบายใจเพราะการทำแต่สิ่งที่ถูกที่ควรแล้ว ยังสบายใจที่ไม่ต้องระแวงระวังในอันตรายที่จะมีมาอีกด้วย เพราะผู้มีคุณธรรมจะเป็นผู้น่ารัก เมื่อเป็นคนที่น่ารักแล้วอันตรายก็จะไม่มี

(5) คุณธรรมเป็นเครื่องส่งเสริมความสำเร็จ และความมั่นคงปลอดภัย ในการประกอบอาชีพและการดำรงชีวิต

ส่วนความสำคัญของคุณธรรมต่อส่วนรวมนั้น ประวิณ ฒ นคร (2526 : 7 -10) ได้กล่าวว่า คุณธรรมเป็นปัจจัยสำคัญที่จะส่งเสริมความสงบสุข และความเจริญให้แก่ประเทศชาติ เพราะว่าสงบสุขของประเทศชาติจะมีได้ก็ต่อเมื่อคนในชาติมีคุณธรรมบางประการ ที่ทำให้ไม่เบียดเบียนกัน ไม่เอารัดเอาเปรียบกัน ไม่ใช่สิทธิเสรีภาพจนเกินเลยล่วงล้ำสิทธิของกันและกัน ไม่ละเลยการปฏิบัติตามกฎหมาย วินัย และจรรยาวิชาชีพที่ใช้บังคับกัน เป็นต้น และความเจริญของประเทศชาติจะมีได้ก็ต่อเมื่อ คนในชาติมีคุณธรรมบางประการที่ทำให้ร่วมมือร่วมใจกันมุ่งมั่น สร้างและพัฒนาประเทศชาติ เสียสละประโยชน์ส่วนตัวเพื่อส่วนรวม ช่วยกันป้องกันภัยที่จะบังเกิดแก่ประเทศชาติ เป็นต้น

พระราชวรมุณี (2522 : 14) กล่าวว่า คุณธรรมเป็นสิ่งที่ดีงามที่ควรปลูกฝังและดำรงรักษาไว้ ก่อให้เกิดคุณธรรมอื่นๆ คือ เมื่อฝึกคุณธรรมใดคุณธรรมหนึ่งแล้วก็พลอยได้คุณธรรมอื่นๆ ไปด้วย อีกทั้งคุณธรรมยังเป็นส่วนหนึ่งของบุคลิกภาพ

สรุปได้ว่า ความสำคัญของคุณธรรมทำให้เกิดจริยธรรม ค่านิยมที่เหมาะสม ตลอดจนทำให้เกิดความสุข ความพอใจ และทำให้คนเป็นคนดีและสร้างความคิด ก่อให้เกิดคุณธรรมอื่นๆ และเป็นส่วนหนึ่งของบุคลิกภาพ จำเป็นต้องปลูกฝัง สร้างสม และดำรงรักษาไว้ให้อยู่ในตัวของคุณบุคคลต่อไป

ทฤษฎีหลักคุณธรรมของเศรษฐี

พระไตรปิฎกฉบับภาษาไทยเล่มที่ 25 ข้อ 311 ได้กล่าวถึงหลักคุณธรรมตามแนวพระพุทธศาสนาที่เศรษฐีหรือคหบดีควรนำมาประพฤติปฏิบัติและน้อมมาสู่ตนได้แก่ ฌราวาสธรรม (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539 : 360 - 361) มีอยู่ 4 ประการ คือ

(1) สัจจะ คือ การรักษาความสัตย์ความจริงใจต่อตัวเองที่จะประพฤติปฏิบัติ แต่สิ่งที่เป็นประโยชน์และเป็นธรรม

(2) ทมะ คือ การรู้จักข่มใจตนเอง ฝึกใจตนเอง ให้ประพฤติปฏิบัติอยู่ในความสัตย์ ความดีนั้น

(3) ขันติ คือ การอดทน อดกลั้น และอดออม ที่จะไม่ประพฤติล่วงความสัตย์สุจริต ไม่ว่าจะด้วยเหตุประการใด

(4) จาคะ คือ การรู้จักละวางความชั่ว ความทุจริต และรู้จักสละประโยชน์ส่วนน้อยของตนเพื่อประโยชน์ส่วนใหญ่ของบ้านเมือง

นอกจากนี้ยังกล่าวว่า ฆราวาสธรรมทั้ง 4 ประการนี้ ถ้าแต่ละคนพยายามปลูกฝัง และบำรุงให้เจริญงอกงามขึ้น โดยทั่วกันแล้ว จะช่วยให้ประเทศชาติบ้านเมืองบังเกิดความสุข ความร่มเย็น และมีโอกาสที่จะปรับปรุงพัฒนาให้มั่นคงก้าวหน้าต่อไปได้ดังประสงค์

สุพล เครือมะโนรมย์ ได้ศึกษาเรื่องการใช้หลักพุทธธรรมในการบริหารงานของผู้บริหารสถานศึกษาสังกัดเทศบาลนครเชียงใหม่ ได้กล่าวถึงหลักธรรมที่จัดว่าเป็นคุณธรรมของผู้บริหารซึ่งมีความสอดคล้องกับหลักคุณธรรมของเศรษฐีอยู่หมวดหนึ่งคือ พรหมวิหารธรรม 4 ประการ (พระธรรมกิตติวงศ์, 2541 อ้างถึงในสุพล เครือมะโนรมย์, 2543 : 13 – 14) ประกอบด้วย

(1) เมตตา ได้แก่ ความจริงใจ ความรัก ความปรารถนาดีต่อผู้อื่น ไม่มีเล่ห์เหลี่ยม คุได้จากสีหน้าที่บ่งบอก คือ ยิ้มแย้มแจ่มใส และดูจากการกระทำที่มุ่งหวังให้ผู้อื่นมีดีอื่นๆ ขึ้นไป

(2) กรุณา ได้แก่ ความสงสาร ความเห็นอกเห็นใจต่อเพื่อนมนุษย์ร่วมโลก ยามเห็นผู้อื่นลำบากก็ทนอยู่ไม่ได้ ต้องแสดงออกมาด้วยการเข้าไปช่วยเหลือเจือจุนด้วยความเต็มใจเสมอ ในทำนองสุขก็สุขด้วย ทุกข์ก็ทุกข์ด้วย

(3) มุทิตา ได้แก่ ความชื่นชมยินดีในความสำเร็จสมหวังของผู้อื่น ไม่แสดงความอิจฉาริษยาด้วยการทนดูทนเห็นคนที่เขาได้ดีกว่าตัวไม่ได้ คุได้จากการไปแสดงความตรีจิตต่อบุคคลอื่นหรือชื่นชมต่อความสำเร็จของบุคคลอื่นโดยไม่ต้องบังคับใจ

(4) อุเบกขา ได้แก่ ความวางเฉย ในเมื่อไม่อาจจะช่วยเหลือเขาได้ ไม่ทับถมซ้ำเติม และเมื่อผู้อื่นผิดพลาดหรือได้รับความวิบัติ ไม่แสดงอาการสมน้ำหน้าเมื่อเขาพลาด เป็นต้น

ดังนั้น ผู้ที่จัดว่าเป็นเศรษฐีทั้งหลายจะต้องเป็นผู้ดำรงตนอยู่ในหลักคุณธรรมข้อนี้ เพื่อที่จะได้ช่วยเหลือมนุษย์และสัตว์ทั้งหลายด้วยความเมตตา กรุณา มุทิตา และขอมรักษาธรรมไว้ได้ด้วยอุเบกขา

ธีรารัง อุดมไพจิตรกุล และคณะ (2545 : 83 – 84) ได้ทำการวิจัยเรื่องเศรษฐศาสตร์ การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ตามแนวพระราชดำริ ได้กล่าวถึงคุณธรรมที่ก่อให้เกิดความสำเร็จ ต่อส่วนรวม ที่สามารถนำมาเป็นแนวทางในการปฏิบัติตนให้กับเศรษฐกิจได้ ซึ่งในรายงานการวิจัย ได้แบ่งคุณธรรมเหล่านี้ออกเป็น 4 กลุ่ม คือ

กลุ่มที่ 1 ความขยันหมั่นเพียร ความอดทน ความสามารถพึ่งตนเอง และการมีวินัย คุณธรรมชุดนี้ทำหน้าที่เปรียบเสมือนแรงผลักดันให้บุคคลมีความพยายามที่จะกระทำการใดๆ ให้ บรรลุถึงจุดมุ่งหมายที่ได้ตั้งความหวังไว้ โดยไม่หวั่นไหวต่ออุปสรรคใดๆ ที่เกิดขึ้น

กลุ่มที่ 2 ฉันทะ ความศรัทธา สัจจะ ความรับผิดชอบ ความสำนึกในหน้าที่ และความกตัญญู คุณธรรมชุดนี้ทำหน้าที่เสมือนปัจจัยหล่อเลี้ยงให้เกิดแรงผลักดันอันเนื่องมาจาก มิคุณธรรมชุดแรกในตัวบุคคล กล่าวคือ การที่แรงผลักดันจะมีมากมีน้อย จะหดหายไป หรือเพิ่มขึ้น ย่อมมีผลทั้งโดยตรงและโดยอ้อมมาจากคุณธรรมชุดที่สองนี้ที่สำคัญ

กลุ่มที่ 3 ความมีสติ ความรอบคอบ และความตั้งใจให้ดี คุณธรรมชุดนี้ทำหน้าที่ คอยเหนี่ยวรั้งไม่ให้แรงผลักดันที่ก่อตัวในบุคคลนำไปสู่ผลลัพธ์ที่ไม่พึงประสงค์ แม้ว่าบุคคลนั้น จะมีความพยายามที่จะกระทำการให้สำเร็จ เนื่องจากความปรารถนาดีที่มีต่อตนเอง ต่อเพื่อนฝูง ต่อองค์กร ต่อส่วนรวม และต่อประเทศชาติ

กลุ่มที่ 4 ความเมตตา ความปรารถนาดีต่อกัน ความเอื้อเฟื้อกัน ความไม่เห็น แก่ตัว ความไม่เอาัดเอาเปรียบผู้อื่น และความอะลุ่มอล่วยถ้อยทีถ้อยอาศัยกัน คุณธรรมชุดนี้ ทำหน้าที่เป็นปัจจัยที่สนับสนุนบุคคลได้เปิดโอกาสให้ผู้อื่นได้มีส่วนร่วมในความสำเร็จของตัวเอง หรือผลประโยชน์ที่ตนเองได้รับ และเป็นปัจจัยที่สนับสนุนบุคคลให้มีส่วนในการกระทำกิจกรรม ต่างๆ ที่จะเป็ประโยชน์โดยตรงต่อส่วนรวม ทั้งวงแคบระดับครอบครัว และวงกว้าง ระดับประเทศ

เพราะฉะนั้น ผู้ที่จะดำรงตนเป็นเศรษฐกิจได้จะต้องมีคุณธรรมเหล่านี้อยู่กับ ตัวเองเสมอ

นอกจากนี้ ผู้ที่ตั้งอยู่ในความเป็นเศรษฐกิจ ต้องเรียนรู้การบริหารตน การบริหารคน และการบริหารงาน ดังต่อไปนี้ ซึ่งปรากฏในพระไตรปิฎกฉบับภาษาไทยเล่มที่ 27 ข้อ 1 – 49 (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539 : 595 – 602) ดังนี้

(1) เศรษฐีหรือคหบดีต้องไม่กล่าวเท็จ ไม่พึงโกรธและไม่พึงลึงโลดใจ ก่อนจะ ตัดสินใจในกิจการทั้งหลาย

(2) เศรษฐีหรือคหบดีจะต้องมีใจดีต่อบุคคลทั้งปวง มีความอดสาหะ ไม่ประมาท ในกิจการทั้งหลาย

(3) เศรษฐีหรือคหบดี พึงแต่งตั้งผู้ที่มีความฉลาดรอบรู้ เก็บความลับได้ดี ไม่มีประวัติดีเสื่อมเสียเรื่องทุจริตคดโกง ไม่หลงใหลในอบายมุข ให้ทำกิจการทั้งหลาย

(4) เศรษฐีหรือคหบดี พึงบริหารการคลังด้วยตนเอง ไม่ไว้วางใจใครให้จัดการ เรื่องทรัพย์สินและกฐินี่แทนตน

(5) เศรษฐีหรือคหบดี ควรช่อมคนที่ควรช่อมและควรยกย่องคนที่ควรยกย่อง (นิกุลณฺเห นิกุลหารหํ ปกฺคณฺเห ปกฺคหารหํ)

(6) เศรษฐีหรือคหบดี ต้องหมั่นเยี่ยมเยือนชี้แนะเรื่องราวต่างๆ แก่บุคคลที่อยู่ ห่างไกล

(7) เศรษฐีหรือคหบดี ต้องตระหนักอยู่เสมอว่า ผู้ที่ปฏิบัติหน้าที่โดยมิชอบ ย่อมทำลายทรัพย์สินของแผ่นดิน

(8) เศรษฐีหรือคหบดี ไม่พึงดำเนินการเอง หรือใช้ให้ผู้อื่นทำกิจการทั้งหลาย ด้วยความรีบร้อนจนเกินเหตุ เพราะหากเกิดข้อผิดพลาดขึ้นมา ย่อมจะประสบกับความเดือดร้อน ในภายหลังได้

(9) เศรษฐีหรือคหบดี ไม่พึงละเลยการบำเพ็ญบุญกุศล และไม่ตกเป็นทาส ของ ความโกรธ เพราะว่าการที่มั่งคั่งหรือประเทศที่มั่งคั่ง ต้องประสบกับความหายนะ เพราะ ความโกรธมาแล้ว

(10) เศรษฐีหรือคหบดี ไม่พึงคำริว่า ตนเป็นใหญ่แล้ว กดขี่ข่มเหงประชาชน อย่าทำให้ประชาชนต้องได้รับความเดือดร้อน

(11) เศรษฐีหรือคหบดี ไม่พึงลุ่มหลงกามารมณ์ (กามคุณ) เพราะจะเป็นเหตุ ให้โลกทรัพย์พินาศ

(12) เศรษฐีหรือคหบดีเป็นผู้ทรงศีล อย่าเป็นผู้ทุศีล เพราะว่าคนมีศีลย่อมไม่ ประสบกับความตกต่ำ

หลักคุณธรรมทั้ง 12 ประการนี้ จัดเป็นหมวดได้ดังนี้ คือ

ข้อที่ 1, 9, 11, 12, เป็นการบริหารตน

ข้อที่ 2, 3, 5, 6, 10, เป็นการบริหารคน

ข้อที่ 4, 7, 8, เป็นการบริหารงาน

เศรษฐีในสมัยพุทธกาลเป็นข้าราชการหรือราชภัฏ คือได้รับการแต่งตั้งตำแหน่งเศรษฐีจากพระราชาราช จึงต้องปฏิบัติหลักปฏิบัติราชการ ซึ่งเรียกว่า “ราชวสดีธรรม” ซึ่งมีปรากฏในวิสุทธิชาดก พระไตรปิฎกฉบับภาษาไทยเล่มที่ 28 ข้อ 1471-1517 (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ,2539 : 414 – 421) มี 49 ประการ คือ

(1) เมื่อเข้ารับราชการใหม่ๆ ยังไม่มีชื่อเสียงและยังไม่มียศศักดิ์ ก็อย่ากล้าจนเกินพอดี และอย่าขลาดกลัวจนเสียดานราชการ

(2) ข้าราชการต้องไม่มั่งง่าย ไม่เลินเล่อเหลวสดี แต่ต้องมีความระมัดระวังให้ดี อยู่เสมอ ถ้าหัวหน้าทราบความประพฤติ สดีปัญญา และความซื่อสัตย์สุจริตแล้ว ย่อมไว้วางใจ และเผยความลับให้ได้ทราบด้วย

(3) เมื่อหัวหน้าเรียกใช้ในงานราชการ อย่าหวั่นไหวไปด้วยอำนาจอคติ พึงปฏิบัติงานราชการให้สำเร็จไปโดยสุจริตและเที่ยงธรรม จตุตราฐที่อยู่ในระดับที่ตรง

(4) เมื่อมีราชการเกิดขึ้น ไม่ว่าจะเป็นเวลากลางวันหรือกลางคืนก็ตามที่เมื่อถูกเรียกใช้พึงปฏิบัติราชการนั้นๆ ให้สำเร็จสมประสงค์ ไม่พึงบิดพลิ้วหรือหวั่นไหวไปตามอารมณ์

(5) ทางเดินที่เขาคดแฉ่งไว้เป็นราชวิถี แม้จะได้รับพระบรมราชานุญาตให้เดินด้วยก็ไม่ควรเดิน

(6) ไม่พึงใช้ของเสมอพระราชารหรือหัวหน้า ไม่บริโภคนให้ทัดเทียมกับพระราชารหรือหัวหน้า พึงปฏิบัติให้ต่ำกว่าทุกสิ่งทุกอย่าง

(7) ไม่พึงใช้กิริยาท่วงทีวาจาอย่างดีเสมอกับพระราชารหรือหัวหน้า ต้องแสดงให้ต่ำขั่นลงมา จึงจะชอบด้วยประเพณีนิยม และเป็นการรักษาดนให้พ้นราศีโทษ

(8) เมื่อพระราชารกำลังทรงสำราญอยู่ในหมู่อำมาตย์ มีพระสนมกำนัลเฝ้าแทนอยู่ราชเสวกไม่พึงแสดงอาการทอคสนิทในพระสนมกำนัล ไม่พึงเป็นคนฟุ้งซ่าน แสดงอาการโอหังอย่างคะนองกาย คะนองวาจา ให้เสียมารยาทของการเข้าเฝ้า

(9) ไม่พึงเล่นหัวกับพระสนมกำนัล

(10) ไม่พึงปรึกษาราชการในที่ลับ

(11) ไม่พึงลักลอบเอาพระราชทรัพย์ออกจากพระคลังหลวง (ไม่คอร์รัปชั่น)

(12) ไม่พึงเห็นแก่หัตถ์บนอนจนแสดงให้เห็นเป็นการเกียจคร้าน

(13) ไม่พึงดื่มสุราจนเมามาย

(14) ไม่พึงฆ่าสัตว์ที่ได้รับพระราชทานอภัย (สัตว์ที่ห้ามฆ่า)

- (15) ไม่พึงทะนงตนว่าเป็นคนที่พระราชาก้าวหน้าโปรดปราน แล้วขึ้นร่วมพระแท่นบัลลังก์ เรือพระที่นั่ง หรือรถพระที่นั่ง
- (16) ต้องรู้จักที่ใฝ่อันเหมาะสม อย่าให้ห่างเกินไปหรือชิดเกินไป ต้องอยู่ในที่ซึ่งพระราชาทอดพระเนตรเห็นถนัด หรือฟังกระแสพระคำรัสได้โดยง่าย
- (17) อย่าชะล่าใจในเมื่อพระราชาทรงกระทำพระองค์เป็นเพื่อน หรือเมื่อหัวหน้ากระทำตนเป็นเพื่อน
- (18) เมื่อได้รับการยกย่องเชิดชู ก็อย่าทะนงตัวคิดว่าตนเป็นนักปราชญ์ราชบัณฑิตและไม่ควรจ้วงจาบเพ็ดทูลพระราชาราช หรือเสนองานต่อหัวหน้า ในลักษณะที่เป็นการเย่อหยิ่งทะนงตน
- (19) แม้ได้รับพระราชทานพระบรมราชานุญาตให้เข้าออกนอกในได้ ก็ไม่ควรทอดสนิท แต่ควรขอพระบรมราชานุญาตก่อนทุกครั้งไป ให้มีสติดำรงตนเป็นคนรอบคอบเสมอ
- (20) เมื่อพระมหากษัตริย์จะทรงยกย่องพระราชโอรส หรือพระราชวงศ์ โดยพระราชทานบ้าน นิคม รัฐ หรือชนบทให้ครองครอง ก็ควรนั่งคุกก่อน ไม่ควรคว่นเพ็ดทูลคุณหรือโทษ
- (21) เมื่อพระราชาก้าวหน้าจะบำเหน็จความชอบแก่ผู้ใดไม่ควรทูลเสนอขจัดัตถลาของผู้นั้น พึงรอบคอบสอบสวนให้ถ้วนถี่ มีจิตใจอ่อนโยนไปในทางที่เหมาะสมที่ควร
- (22) ข้าราชการต้องเป็นคนที่ไม่เห็นแก่ได้ ไม่ยอมตนให้ตกอยู่ในอำนาจของความอยาก ต้องทำตัวให้เหมือนปลา คือทำเป็นไม่มีลิ้น ไม่เจรจาหาเรื่องให้เกิดความขุ่นเคืองใจแก่หัวหน้าหรือเพื่อนข้าราชการด้วยกัน
- (23) ไม่ใช้จ่ายเงินของแผ่นดินไปในทางฟุ่มเฟือย สุรุ่ยสุร่าย
- (24) ต้องสอดส่องรักษางานราชการให้ดี อย่าให้ผิดระเบียบ ประเพณี และกฎหมาย ต้องต่อสู้กับอุปสรรคข้อขัดข้องและเหตุขัดขวางเสมอ
- (25) ต้องไม่มัวเมาในสตรีเพราะจะทำให้เสื่อมอำนาจ และเกิดราศีโทษในหน้าที่ราชการ
- (26) ไม่ควรพูดมากเกินพอดี แต่ก็ไม่ควรนิ่งเสียเรื่อยไป
- (27) เมื่อถึงคราวที่ต้องพูด ให้พูดพอเหมาะพอควร และพูดอย่างแจ่มแจ้งชัดเจน และให้นิ่งเมื่อถึงคราวที่ต้องนิ่ง
- (28) ข้าราชการต้องอดทน ไม่ฉุนเฉียว ไม่โกรธง่าย และต้องไม่พูดหรือทำการกระทบกระเทือนเปรียบเปรย

(29) ต้องเป็นคนมีความสัจย์จริงต่อคำพูดของตนเสมอ พุดจาให้มั่นนวลและสุภาพ ไม่ส่อเสียดยุยงให้เกิดความบาดหมางและแตกสามัคคีกัน ไม่พึงกล่าวถ้อยคำที่เพื่อเจ้าเหลวไหล ไร้ประโยชน์

(30) ข้าราชการต้องบำรุงเลี้ยงคูบิคารมาดาให้ผาสุก เคารพบนอบและเอื้อเฟื้อเกื้อกูลต่อผู้หลักผู้ใหญ่ในตระกูล

(31) ต้องละอายต่อความชั่ว เกรงกลัวต่อความผิด ไม่ประพฤติดะเมิดศีลธรรม และเป็นมิตรที่ดีในครอบครัว

(32) ต้องมีระเบียบวินัยและมีมารยาทสุภาพงดงามเสมอ

(33) มีสติปะในการปฏิบัติราชการให้ดำเนินไปโดยรวดเร็ว และสำเร็จเป็นผลดีเสมอ

(34) ต้องฝึกใจฝึกตนให้มั่นอยู่ในความดี มีอัธยาศัยอ่อนโยน ไม่ถือตัวอวดดีไม่หวั่นไหวไปตามโลกธรรม

(35) ต้องขยันขันแข็งในหน้าที่ราชการ

(36) ให้เป็นผู้มีความบริสุทธิ์ สะอาดในหน้าที่การงาน

(37) ให้เป็นคนเฉลียวฉลาด รู้จักฐานะอันควรและไม่ควร

(38) ต้องประพฤติอ่อนน้อมถ่อมตน มีความเคารพยำเกรงในผู้ใหญ่เหนือตน ประพฤติตนมั่นอยู่ในความดี และมุ่งมั่นทำแต่ความดี

(39) ควรปลื้มตนให้ห่างจากบุคคลที่พระราชหรือประมุขของประเทศอื่นๆ ส่งมาสืบราชการลับ ให้จงรักภักดีแต่ในเจ้านายและพระราชของตนเท่านั้น ไม่ฝักใฝ่ในราชสำนักอื่น

(40) ข้าราชการพึงใส่ใจเข้าไปหาสมณะและพรหมณ์ผู้ทรงศีล เป็นนักปราชญ์หรือรู้หลักนักปราชญ์ดี เพื่อรักษาศิล ฝังธรรมบ้าง บำรุงท่านบ้าง ศึกษาถ่ายทอดเอาความรู้จากท่านบ้าง

(41) ข้าราชการไม่ควรลบล้างราชประเพณีในการบริจาทาน ควรรักษาไว้ให้มั่นคง เมื่อถึงคราวที่จะทรงบริจาทานก็ไม่ต้องกีดกันโดยประการใดๆ ทั้งสิ้น

(42) ข้าราชการต้องเป็นคนมีปัญญา มีความรู้ดี ฉลาดเฉลียว และเข้าใจในวิธีการต่างๆ ไปได้เป็นอย่างดี รู้จักกาลสมัยที่ควรและไม่ควร

(43) ข้าราชการต้องหมั่นขยันในการปฏิบัติหน้าที่ราชการ ไม่เลินเล่อหละหลวม ต้องตรวจตราดูแลให้รอบคอบ ทำงานให้สำเร็จเสร็จสิ้นไปโดยครบถ้วนด้วยดีเสมอ

(44) ไร้ณาและปศุสัตว์ ข้าวในยุ่งฉาง ควรตรวจตราคูดอยู่เป็นประจำ ตลอดจน การใช้จ่ายในครอบครัวก็พึงรู้จักกำหนดประมาณ

(45) บุตรธิดาหรือพี่น้องที่ประพฤติไม่ดี เป็นเหมือนคนที่ตายไปแล้ว มีแต่คอย ล้างผลาญ ก็ไม่ควรยกย่อง แต่กระนั้น เมื่อมาเยี่ยมเยือนก็ควรช่วยเหลือบ้างตามสมควร ส่วนทาสกรรมกรและคนรับใช้ที่ประพฤติดี มีความขยันหมั่นเพียรในหน้าที่การงานโดยสม่ำเสมอ ควรยกย่องชมเชยและควรให้ความอุปการะเลี้ยงดูอย่างดี

(46) ข้าราชการต้องเป็นผู้มีศีลธรรมประจำตน มีความซื่อสัตย์ ไม่เห็นแก่ได้ ไม่เข้าข้างคนผิด เป็นคนซื่อตรงจงรักภักดีทั้งต่อหน้าและลับหลัง

(47) ข้าราชการต้องรู้จักพระราชนิยม ความนิยมของเจ้านาย ปฏิบัติให้ต้องตาม พระราชประสงค์ ไม่ฝ่าฝืนจับผิดพระราชอัธยาศัยหรืออัธยาศัย

(48) เวลาปลัดพระภูษาลงทรงสนาน ราชเสวกพึงก้มศีรษะลงชำระพระบาท แม้จะถูกกริ้วกราดจนถึงต้องพระราชอาญา ก็ไม่พึงโกรธตอบ

(49) ต้องสักการบูชาพระราชราชา ผู้ซึ่งถือว่าเป็นยอดปราชญ์และเป็น ผู้พระราชทานสมบัติอันน่าพอใจได้ทุกๆ อย่าง

ธรรมของข้าราชการทั้ง 49 ข้อ ในวิสุทธิสารคค พระไตรปิฎกฉบับภาษาไทยเล่มที่ 28 ข้อที่ 1471-1517 (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539 : 414 – 421) แบ่งได้เป็น 3 ส่วนใหญ่ ๆ คือ

(1) ธรรมเกี่ยวกับการปฏิบัติต่อพระราชราชาโดยตรงมีอยู่ถึง 17 ข้อ แสดงว่า พระพุทธเจ้าทรงคิดถึงการปกครองแบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์เป็นสำคัญ

(2) ธรรมเกี่ยวกับการควบคุมตนเองของข้าราชการ ซึ่งมีธรรมที่สำคัญๆ คือ ความมีสติ การใช้ปัญญา ความไม่หวั่นไหวตามโลกธรรมคือลาภ ยศ สรรเสริญ สุข ความไม่เกียจ กั้น ความไม่เห็นแก่ได้ การไม่มัวเมาในสุราและนารี ความเป็นคนอ่อนน้อม ความอดทน ไม่ โกรธง่าย การพุดจาติ การละอายต่อความชั่ว และการเลี้ยงดูบิดามารดา

ธรรมในส่วนนี้ เมื่อพิเคราะห์หัดดู จะเห็นว่า ข้อใหญ่คือ การตัดต้นเหตุ แห่งการฉ้อราษฎร์บังหลวงคืออบายมุขต่างๆ ความโลภ และความชั่ว

การปลุกฝังลักษณะที่จะทำให้ทำงานได้ดีและเข้ากับผู้อื่นได้ คือความมีสติ การใช้ปัญญา ความอดทนและการพุดจาติ การไม่พุดมากเกินพอดี

นอกจากนี้ ยังมีธรรมที่เป็นเครื่องแสดงความเป็นคนดีคือการเลี้ยงดูบิดามารดา และธรรมที่แสดงความใฝ่รู้คือ การไปหาสมณชีพราหมณ์ ผู้มีความรู้และมีธรรม

(3) ธรรมเกี่ยวกับการงานโดยตรงทรงสอนธรรมคือ ความขยัน ความซื่อสัตย์ ความยินดีทำงานไม่ว่าเวลาใด ความยึดถือระเบียบ ความไม่ย่อท้อต่ออุปสรรค ความไม่สรุ่ยสร้อย การทำงานให้สำเร็จโดยเร็ว ความมีวินัยและศุภาพ ความอ่อนน้อม การพูดจาดี ความรักงานยิ่งกว่าญาติ ความรู้ฐานะอันควรและไม่ควร การไม่ขโมยเงินหลวง และการหมั่นตรวจตรางบประมาณอยู่เสมอ ธรรมต่างๆ ในส่วนนี้พอสรุปได้ว่า ข้าราชการพึงทำงานด้วยความขยัน ซื่อสัตย์ ประหยัด ฎุกระเบียบ รอบคอบ อดทน ศุภาพอ่อนน้อม และรักงาน ยินดีทำงานเสมอ

หลักราชการดังกล่าวนี้แม้พูดในบริบทหรือความคิดแบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ แต่ก็ใช้ได้กับการทำงานทุกประเภทไม่ว่างานหลวงหรืองานเอกชน ไม่ว่าจะงานในระบอบการปกครองใด แม้ในการทำงานอย่างปัจจุบัน ซึ่งมีกระบวนการซับซ้อนขึ้น เช่น การวางแผน การปรับแผน การตั้งเป้าหมาย การควบคุมหรือการบริหารให้เป็นไปตามแผน การประเมินผล ก็ยังต้องอาศัยข้าราชการหรือผู้ปฏิบัติงานที่มีคุณสมบัติต่างๆ ดังกล่าวแล้ว จึงจะได้ผลดีและรวดเร็ว คุณสมบัติของบุคคล ที่สนใจคือความขยันซื่อสัตย์ ถืองานสำคัญกว่าประโยชน์ส่วนตัวและญาติ รวมทั้งการไม่ฉ้อราษฎร์บังหลวงเป็นธรรมที่ใช้ได้เสมอ ส่วนความแตกต่างในการทำงานเป็นความแตกต่างด้านกระบวนการทำงานเท่านั้น

คุณธรรมสำหรับเศรษฐีหรือคหบดีไม่ควรมองข้าม ควรพิจารณาอยู่เนื่องนิตย์ในการดำรงอยู่ในความเป็นเศรษฐีหรือคหบดี คือ

- (1) นึกถึงภัยของความยากจน
- (2) นึกถึงผลของความขยัน
- (3) นึกถึงทางอาชีพของเศรษฐี (อุ อา กะ สะ)
- (4) นึกถึงอาหารที่ต้องหามาเลี้ยงชีพ
- (5) ตรวจตรามรดกบุตรหรือกรรมสิทธิ์
- (6) คำนึงถึงบรรพบุรุษท่านดำรงชีวิตและวงศ์สกุลมาได้อย่างไร
- (7) ภูมิใจในภาวะที่ได้เกิดมาเป็นมนุษย์ชาติ
- (8) เทียบเคียงฐานะ วิชาความรู้ และอาชีพให้ทันเพื่อนบ้าน
- (9) เลือคบสมาคมแต่คนขยัน
- (10) ปลุกใจให้เกิดอุตสาหกรรมเป็นกิจ

ทฤษฎีเศรษฐศาสตร์ทางพระพุทธศาสนา

1. โครงสร้างหลักของเศรษฐศาสตร์พระพุทธศาสนา

โครงสร้างหลักของเศรษฐศาสตร์พระพุทธศาสนาสามารถแยกออกเป็น 3 ประการ คือ

1.1. ผลิตรกรรม การผลิตหมายถึงการประกอบอาชีพทุกประเภท ประเด็นสำคัญคือคนจะประกอบอาชีพอะไรก็ตาม ต้องมีพัฒนาการด้านปัญญา ความรอบรู้ในเรื่องนั้นๆ ทั้งส่วนที่เป็นแกนหลักและปัจจัยประกอบเกี่ยวกับงานอาชีพเหล่านั้น มีความฉลาดในศิลปะอย่างใดอย่างหนึ่ง หรือหลายๆ ด้านยิ่งดี เป็นคนมีวิจรรณญาณเห็นการณ์ไกล มีความเชี่ยวชาญในงานที่ตนต้องจัดต้องทำ มีที่พึ่งพำนักด้านความรู้ ความคิด พรรคพวก แหล่งทุน เป็นต้น มีความหมั่นขยันในรูปของการทำงานทันกาล ทันคน ทันความต้องการของตลาด หลักการสำคัญคือปัญญาเป็นเครื่องพิจารณาสอดคล้อง สัมพันธ์สอดคล้องกับกรณีนั้นๆ ตามโครงสร้างของสัปปริสธรรม 7 ประการ ที่จะต้องใช้ให้ประสานสอดคล้องกันครบทั้ง 7 ประการ ในกรณีเดียวกัน คือ ความเป็นผู้รู้จักเหตุ ความเป็นผู้รู้จักผล ความเป็นผู้รู้จักตน ความเป็นผู้รู้จักประมาณ คือความเหมาะสมความควร ความเป็นผู้รู้จักเวลาพร้อมด้วยเทศะ ความเป็นผู้รู้จักกลุ่มคน และความรู้จักบุคคล

1.2. บริโภคกรรม การบริโภคใช้สอยปัจจัย 4 อันเป็นผลสืบเนื่องมาจากการผลิต

หลักการสำคัญในที่นี้จึงมี 2 ประการ คือ อารักขสัมปทา จะต้องสำนึกถึงคุณค่าของทรัพย์ที่ตนใช้ความเพียรหามาในทางที่ชอบธรรมว่า ทำอย่างไรจะได้ประโยชน์มากที่สุด และทรัพย์เหล่านั้นจะไม่เป็นอันตราย ในขณะเดียวกันการซื้อหาจับจ่ายจะต้องมองรายได้รายจ่ายให้ประสานสัมพันธ์กันโดยจับหลักว่ารายจ่ายจะต้องไม่เกินรายได้เพราะหากเกินรายได้แล้วจะมีปัญหาเรื่องหนี้สิน และอาจจะไม่สามารถรักษารายเหลือที่จำเป็นต้องเก็บออมไว้ได้ ในขณะเดียวกัน ตนเองไม่อยู่ในฐานะของปุโสมเฝ้าทรัพย์ ทรงใช้คำว่า สมชีวิตา คือ เลี้ยงชีวิต ตามสมควรแก่กำลังทรัพย์ที่ตนได้มา มีอยู่ และที่สำคัญคือทรัพย์ที่ตนสามารถใช้จ่ายตอบสนองความต้องการของตนได้ อันเป็นการบริหารทรัพย์ที่สืบเนื่องมาจากการจัดแบ่งทรัพย์ออกเป็น 4 ส่วน ข้อนี้สอดคล้องกับสุภายิตสอนหญิงของสุนทรภู่ (พระราชธรรมนิเทศ, 2542 : 42) ที่ว่า

มีน้อยจ่ายน้อยค่อยบรรจง อย่างจ่ายลงให้มากจะยากนาน

ไม่ควรซื้อของไปฟิรซื้อ ให้เป็นมือเป็นคราวทั้งคาวหวาน

1.3. ประวัติกรรม คือ การตลาด และวิภาคกรรม การแรงงาน ที่ในด้านความเป็นจริงแล้ว คือ การแลกเปลี่ยนผลประโยชน์กัน สรุปเป็นการซื้อวัตถุดิบของการตลาด การซื้อความรู้ ความสามารถ ฝีมือเป็นเรื่องของแรงงาน พระพุทธศาสนาเน้นที่ความรัก ความเข้าใจ มีความพร้อมที่จะยอมรับนับถือสถานะของกันและกัน มีความรู้สึกร่วมกันว่าตนเองจะขาดอีกฝ่ายไม่ได้ ทำนองเป็นลมหายใจของกันและกัน สารัตถะหลักของการตลาดกับการแรงงาน อยู่ที่ความรู้สึกรักใคร่ผูกพันฉันทุมิตร ที่ทรงใช้คำว่า กัลยาณมิตรตาอันมีพื้นฐานมาจากความรู้สึกเป็นมิตรต่อกัน และพร้อมจะแสดงออกมาใน 4 ด้าน คือ มีความรักใคร่ต่อกันฉันทุมิตร มีความพร้อมที่จะร่วมทุกข์ร่วมสุขกัน มีการประพฤติกกระทำในสิ่งที่เป็นประโยชน์ต่อกัน มุ่งกระทำในสิ่งที่เป็นอุปการะต่อกัน

ลักษณะทางสังคมนั้นเป็นเรื่องของกิริยาและปฏิบัติกริยา เราต้องการให้ใครทำอะไรต่อเราอย่างไร เราต้องสร้างกิริยาเพื่อให้เกิดปฏิบัติกริยาตามที่เราต้องการ ดังที่ท่านแสดงไว้ในโคลงโลกนิติ (พระราชธรรมนิเทศ, 2542 : 43) ที่ทรงจำกันแพร่หลายว่า

ให้ท่านท่านจักให้	ตอบสนอง
นบท่านท่านจักปอง	นอบไหว้
รักท่านท่านจักครอง	ความรัก เรานา
สามสิ่งนี้เว้นไว้	แต่ผู้ทรชน

พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาแห่งคุณธรรม ความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน สัตว์กับสัตว์ แม้ระหว่างประเทศต่อประเทศ ล้วนแล้วแต่วางอยู่บนพื้นฐานของความเป็นมิตร เป็นหลักการตลาดและการแรงงาน เป็นเรื่องของคนที่จะต้องร่วมหลักความคิด ร่วมกิจกรรมร่วมผลประโยชน์กัน นั่นคือ การจัดสรรผลประโยชน์ด้วยความเป็นมิตร ปัญหาด้านการตลาดแรงงาน ล้วนเป็นอาการของความโลภ หลง หรือความเห็นแก่ตัวของแต่ละฝ่าย จนนำไปสู่การขาดการประนีประนอม การประสานประโยชน์ ในขณะที่คนขายก็ต้องการขายของน้อยแต่ได้กำไรมาก คนซื้อต้องการจ่ายเงินน้อยแต่ได้ของมาก การแบ่งปันผลประโยชน์จึงขาดการลงตัว แม้ปัญหาเรื่องแรงงานก็มีลักษณะอย่างนั้น ฝ่ายผู้ใช้แรงงานต้องการทำงานแต่น้อย แต่ได้เงินเดือนมาก เจ้าของธุรกิจต้องการให้คนของตนทำงานให้มากๆ แต่ขอจ่ายค่าแรงงานน้อย ความลงตัวในเรื่องผลประโยชน์ก็ไม่เกิด ในขณะที่ใครก็ตามสามารถประสานประโยชน์กับคนอื่นได้ เขาจะต้องมีความรัก ความเป็นมิตรกันคนนั้นเท่านั้น จึงจะสามารถทำได้ตรงกับคำกลอน (พระราชธรรมนิเทศ, 2542 : 44) ว่า

“ต้องการใครในพื้นที่ปฐพี เอาไมตรีแลกได้ตั้งใจ”

คนเรานั้นขอให้มีความรักกัน เป็นมิตรกันเท่านั้น ปัญหาทุกอย่างจะคลายลงไปตามลำดับ เพราะนั่นคือการอยู่ร่วมกันฉันมิตร อันเป็นฐานสำคัญในการอยู่ร่วมกันของคนตั้งแต่สองคนขึ้นไปจนถึงโลกอันเป็นส่วนรวม

2. ความปรารถนาที่สมหมายได้ยาก 4 ประการ

2.1. ขอสมบัติจึงเกิดมีแก่เราโดยทางที่ชอบ

ทรัพย์สมบัติ เป็นผลของความเพียรพยายามในการแสวงหา การได้มา การครอบครอง ทุกลำดับขั้นตอนของทรัพย์สมบัติ ยากที่จะให้มีความโปร่งใส ไม่มีปัญหาทางด้านกฎหมาย ศีลธรรม เพียงแต่เป็นภารกิจที่จะต้องพยายามครองชีวิตด้วยหลักสัมมาชีพ คือ การเลี้ยงชีวิตในทางที่ชอบธรรม

2.2. ขอยศจึงบังเกิดมีแก่เรากับญาติพวกพ้อง

ยศ ในกรอบที่เป็นจริงท่านแบ่งออกเป็นอิสริยยศ ความเป็นใหญ่ บริวารยศ การมีบริวารบริวารมาก พวกมาก เกียรติยศ การได้รับการยอมรับนับถือยกย่องจากคนทั้งหลาย ยศที่ทำให้ยากคือเกียรติยศ เพราะในแง่ของความเป็นจริงแล้ว ธรรมชาติของคนมากไปด้วย ความริษยา โลภะ ความเบียดเบียน เกียรติยศจะได้จากการทำความดี ในขณะที่คนจำนวนมากริษยาคนดี ทนเห็นคนอื่นได้ลาภ ยศ สรรเสริญ ไม่ค่อยได้ ทำให้การยกย่องคนดีที่ทำได้จริงๆ จึงเป็นไปได้ยาก เพราะนอกจากริษยาแล้ว สังคมยังมากไปด้วยความรู้สึกแค้นดี บางคนทำคนดีเด่นจนเกินไป กระตุ้นความริษยา แค้นดีให้ลุกโผลงขึ้นในจิตของคนอื่น ดังที่หลวงวิจิตร วาทการ (พระราชธรรมนิเทศ, 2542 : 45) ได้ประพันธ์ไว้ว่า

“ทุกคนเขาอยากให้เราดี แต่ถ้าเด่นขึ้นทุกทีเขาหมั่นไส้
จงทำดีแต่อย่าเด่นจะเป็นภัย ไม่มีใครเขาอยากเห็นเราเด่นเกิน”

อิสริยยศ ความเป็นใหญ่ในหน้าที่การงาน มีคนต้องการงานมาก แต่ตำแหน่งงานมีน้อย กอปรกับสังคมมีความเป็นเราเป็นเขา พวกเราพวกเขาสูง การกำหนดความเป็นคนดีที่ควรแก่การได้อิสริยยศ จึงมีความเปลี่ยนแปลงไปตามลำดับ ดังที่พูดกันว่า ค่าของคนอยู่ที่ผลของงาน ที่คงต้องมีการแข่งขัน เทียบเคียงผลงานกันพอสมควร

ค่าของคนอยู่ที่ผลของใคร แสดงถึงการเล่นพรรคเล่นพวกด้วยอำนาจฉันทาคติ คือความลำเอียงเพราะความรักใคร่กันเป็นการส่วนตัว

ค่าของคนอยู่ที่คุณมีเท่าไร? อันแสดงให้เห็นถึงความเห็นแก่ตัว นำความคิดในแนวธุรกิจเข้าไปเกี่ยวข้องกับระบบการให้คุณให้โทษ โดยขอให้ตนมีผลประโยชน์จากการได้ดีของคนอื่น

กระบวนการในการได้มา การรักษา ความก้าวหน้าของยศ ทั้ง 3 ประเภท ใครได้มาในทางสุจริตมีความโปร่งใสทุกขั้นตอน ย่อมได้รับความภูมิใจ และควรแก่การมูทิตาจากคนอื่น

2.3. ขอเราจงรักษาอายุให้ยืนนาน

สรรพสิ่งทั้งหลายนั้น ตกอยู่ในกฎของไตรลักษณ์ คือ ความไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา การที่ใครก็ตามสามารถครองชีวิตได้ยืนนาน กลับเป็นไปได้อย่างยิ่ง เพราะชีวิตของคนจะเป็นจุลเปลาเทียนที่ตามปกติแล้วจะดับก็ต่อเมื่อไส้เทียนหมด ไชเทียนหมด แต่ในแง่ของความเป็นจริงแล้ว บางคราวไส้หมด ไชยังอยู่เทียนก็ดับได้ บางคราวไชเทียนหมด ไส้ยังอยู่เทียนก็ดับได้ บางคราวทั้งไส้และไชเทียนยังมีอยู่เปลาเทียนก็ดับได้ เพราะแรงลมหรือการกระทำของคนและสัตว์ เพราะเหตุนี้ พระพุทธศาสนาจึงเน้นการทำปัจจุบันให้ดีที่สุดมากกว่าที่จะเน้นไปที่ความมีอายุยืน องค์ประกอบหลักของความเป็นผู้มีอายุยืนจึงอยู่ที่คน ซึ่งควรวินปามาติบาต และหมั่นระวังรักษาสุขภาพพลานามัย และครองชีวิตด้วยความไม่ประมาทเป็นสำคัญ ถึงอย่างนั้น ก็คงเป็นไปได้อย่างอยู่นั่นเอง ดังนั้น คำตอบที่แต่ละคนแสวงหาจึงควรอยู่ที่การอาศัยนัยแห่งคำกลอน (พระราชธรรมนิเทศ, 2542 : 46) ที่กล่าวไว้ได้อย่างไพเราะว่า

เปลาเทียน	ละลายแห่ง	ได้ส่องแสง	อันอำไพ
ชีวิต	มลายไป	เหลืออะไร	ไว้ทดแทน

มากกว่าการจะเน้นที่อายุยืนเพียงอย่างเดียว

2.4. เมื่อสิ้นชีพแล้วขอเราจงไปบังเกิดในสวรรค์

การบังเกิดในสวรรค์เป็นผลมาจากการเจริญกุศล มีการให้ทาน รักษาศีล เป็นต้น แต่เนื่องจากชีวิตเป็นกระบวนการของกรรม ที่มีความสืบเนื่องกันในการให้ผล 3 ช่วง คือ กรรมที่ให้ผลในปัจจุบัน กรรมที่ให้ผลในชาติต่อไป และกรรมที่ให้ผลในภพต่อๆ ไป แม้บางคราวคนแต่ละคนจะมากไปด้วยบุญด้วยกุศล แต่ก่อนจะตายกลับมีความสำคัญอยู่ที่ใจ คือใจเขาเป็นอย่างไร พระพุทธเจ้าทรงวางหลักไว้ว่า เมื่อจิตเศร้าหมองก็หวังได้ว่าตายไปแล้วจักบังเกิดในทุคติ เมื่อจิตผ่องแผ้วก็หวังได้ว่าตายไปแล้วจักบังเกิดในสุคติ

พระพุทธภาษิตจะเน้นหนักไปที่อาสันนกรรม คือ กรรมที่ปรากฏแก่จิตก่อนจะตาย แต่ที่แน่นอนที่สุด คือ เป็นอฐานะคือเป็นไปไม่ได้ที่คนจะบังเกิดในสุคติ

เพราะกรรมชั่ว หรือบังเกิดในทุกข์เพราะกรรมดี การบังเกิดในทุกข์จึงเป็นผลจากกุศลกรรม เพียงแต่เป็นกุศลกรรมในอดีตไกล อดีตใกล้ หรือปัจจุบันขณะเป็นอีกเรื่องหนึ่ง คุณภาพจิต ของคนที่สามารถยืนยันได้ว่าจะต้องบังเกิดในสุคติแน่นอน จะต้องปฏิบัติจนได้ปฐมฌานขึ้นไป และพระอริยบุคคลระดับโสดาบันเป็นต้น ไปจนถึงพระอนาคามี

สำหรับปุถุชนที่จะมั่นใจได้ว่าตายไปแล้วจะบังเกิดในสุคติได้ จะต้องเจริญกุศลอย่างต่อเนื่อง จนสามารถทำให้ใจจดจ่ออยู่กับกุศลก่อนดับจิตได้ ก็ย่อมหวังได้ว่าตายไปแล้วจะไปบังเกิดในสุคติ ตามที่ตนต้องการ

ทฤษฎีหลักปฏิบัติเกี่ยวกับเศรษฐกิจของเศรษฐกิจตามแนวพุทธ

เศรษฐกิจตามความหมายทางพระพุทธศาสนา คือ หลักการสนองความต้องการของมนุษย์ หรือวิธีการดับทุกข์อันเกิดจากความต้องการ ความปรารถนาของมนุษย์

พระไตรปิฎกฉบับภาษาไทยเล่มที่ 23 ข้อที่ 144 ในคัมภีร์อังคุตตรนิกาย อัฐกนิบาต (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539 : 289) ได้กล่าวถึงหลักเศรษฐกิจไว้ถึง 2 ชั้น คือ

(1) หลักเศรษฐกิจเบื้องต้น คือ การนำเอาธรรมะมาประพฤติปฏิบัติเพื่อให้เกิดความเรียบร้อยในการดำเนินชีวิต ได้แก่ การพยายามสร้างฐานะทางเศรษฐกิจให้ดีขึ้นด้วยความขยันหมั่นเพียรและเก็บออม ซึ่งเป็นส่วนช่วยให้ตั้งตัวได้ดีทางเศรษฐกิจ และยังเป็นการผดุงศีลธรรมได้พอสมควร กล่าวคือ เมื่อสามารถตั้งตัวได้หรือมีรายได้พอจับจ่ายใช้สอย ก็ไม่จำเป็นต้องคิดทำทุจริตต่างๆ

(2) หลักเศรษฐกิจเบื้องต้น คือ การอบรมจิตใจตนเองด้วยธรรมะ โดยรู้จักหัดสอนใจ หัดคิด หัดใช้ปัญญา พิจารณาสั่งสอนตนให้เป็นนายเหนือความอยากและความต้องการ ความทะเยอทะยานต่างๆ ดังนั้น การดำเนินตามหลักเศรษฐกิจขั้นสูงสุดสามารถแบ่งเป็น 2 ชั้น คือ

ขั้นที่ 1 ได้แก่ การสร้างคุณธรรมประจำใจขึ้นแทนทรัพย์ เรียกว่า อริยทรัพย์ (The Noble Wealth) โดยเป็นการสอนให้สร้างทรัพย์ภายใน ซึ่งมีคุณค่ายิ่งกว่าทรัพย์ภายนอกให้เกิดขึ้นในใจตน

อริยทรัพย์ คือ คุณความดีอย่างประเสริฐ 7 ประการ หรือทรัพย์อันประเสริฐ 7 ประการ คำว่า “ทรัพย์” นี้เขียนตามแบบสันสกฤตว่า ทรุย แปลว่า สิ่งอันให้เกิดความชื่นใจ เช่น มีเงินเราก็สบายใจ มีทองก็สบายใจ มีเพชรนิลจินดาเราก็สบายใจ

คุณธรรมนี้เป็นทรัพย์ที่ประเสริฐดีกว่าทรัพย์ภายนอก เพราะถ้ามีทรัพย์ภายในแล้ว ทรัพย์ภายนอกอยู่ได้ ถ้ามีทรัพย์ภายนอกไม่มีทรัพย์ภายใน ทรัพย์ภายนอกอยู่ไม่ได้ ลูกเศรษฐีมีเงินทองมากมาย พ่อแม่ตายแล้ว ไม่สามารถจะรักษาทรัพย์นั้นไว้ได้ นี่เพราะอะไร เพราะลูกเศรษฐีคนนั้นไม่มีทรัพย์ภายใน จึงไม่สามารถหาทรัพย์ภายนอกได้ แต่ถ้ามีทรัพย์ภายในแม้ไม่มีทรัพย์ภายนอก เขาก็สามารถหาทรัพย์ภายนอกได้ ตั้งเนื้อตั้งตัวเป็นหลักฐานได้ เพราะมีทรัพย์ภายใน นี้แหละทรัพย์ภายในจึงสำคัญกว่าทรัพย์ภายนอก ทรัพย์ภายนอกเป็นทรัพย์อาศัย ส่วนทรัพย์ภายในนั้นเป็นทรัพย์แท้ที่อยู่กับเราตลอดเวลา เหมือนกับสำนวนที่ว่าตักน้ำไม่ไหล ตกไฟไม่ไหม้ โจรผู้ร้ายจะมาจี้ก็ไม่ได้ เอาไปไม่ได้เพราะอยู่ข้างใน อยู่กับเราตลอดเวลา ใช้ได้จนกระทั่งแก่แต่ชรา จึงเป็นของที่ประเสริฐ พระพุทธเจ้าจึงทรงสอนถึงเรื่องทรัพย์ภายใน ให้ทุกคนเอาไปใช้เป็นของที่ไม่หมกไม่สิ้น

พระไตรปิฎกฉบับภาษาไทยเล่มที่ 23 ข้อที่ 6 ในคัมภีร์อังคุตตรนิกาย สัตตกนิบาตได้กล่าวถึง ทรัพย์ 7 ประการ ที่พระพุทธเจ้าทรงวางหลักไว้ ซึ่งเป็นสิ่งที่เศรษฐีควรจะมี และปฏิบัติ ตาม (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539 : 5) คือ

(1) ศรัทธา เชื่อสิ่งที่ควรเชื่อ ศรัทธาถือว่าเป็นทรัพย์อันหนึ่ง เป็นทรัพย์ขั้นพื้นฐานที่จะก่อให้เกิดทรัพย์อื่นขึ้นต่อไป เช่น คนจะรักษาศีล ต้องมีศรัทธาในการรักษาศีล จะฟังธรรมก็ต้องมีศรัทธาในตัวผู้เทศน์ จะอ่านหนังสือก็ต้องมีศรัทธาในตัวผู้เขียน จะเจริญภาวนาก็ต้องศรัทธาว่าด้วยวิธีนี้แหละจะช่วยให้เราจิตใจสงบ ช่วยให้เราพ้นจากความทุกข์ ความเดือดร้อน นี้คือศรัทธา ถ้าไม่มีศรัทธานำแล้ว คุณธรรมอย่างอื่นมันเกิดได้ยาก เพราะฉะนั้นท่านจึงวางหลักไว้ว่า มีศรัทธาเชื่อในสิ่งที่ควรเชื่อ เพื่อจะให้เกิดประโยชน์ในการที่จะปฏิบัติอะไรต่อไปได้

(2) ศีล การรักษากายวาจาให้เรียบร้อย เป็นทรัพย์อันประเสริฐ เวลาพระให้ศีล ท่านว่า สีเลน สุขดี ยนฺติ สีเลน โภคสมฺปทา สีเลน นิพฺพตฺติ ยนฺติ ตสฺมา สีลํ วิโสชฺเช แปลว่า จะได้รับความสุขก็เพราะศีล จะได้โภคทรัพย์ก็เพราะศีล จะได้รับความเย็นใจก็เพราะศีล คือถึงนิพพาน เพราะฉะนั้น ท่านจงรักษาศีลให้บริสุทธิ์เถิด ศีลนี้จัดว่าเป็นทรัพย์ เพราะว่า คนที่อยู่ในศีลนั้น อยู่ในระเบียบวินัย เป็นคนดีในสังคม ทำความสงบเย็นให้แก่ตนและหมู่คณะ ศีลจึงนับเป็นทรัพย์อันประเสริฐอย่างหนึ่ง

(3) หิริ ความละอายต่อบาปทุจริต

(4) โอตตัปปะ ความสะดุ้งกลัวต่อบาป

ธรรม 2 ประการนี้ เรียกว่า ธรรมเป็นโลกบาล ธรรมคุ้มครองโลก คือ หิริ โอตต ปปะ คุ้มครองบุคคล คนเรากล้ามีความละอายต่อบาป มีความกลัวต่อบาปแล้ว อยู่ในฐานะเป็นเทวดาเหยียบบันไดเทวดาแล้ว จะก้าวต่อไปเรื่อยๆ เพราะเราเป็นคนปกติ มีความละอาย กลัว ไม่กระทำความชั่วทั้งในที่ลับและที่แจ้ง สิ่งใดไม่เหมาะไม่ควร เรงดวน ไม่กระทำ อยู่ในฐานะที่ปลอดภัย มีทรัพย์ภายในคือความละอาย และความกลัวบาปเป็นพื้นฐาน เป็นเหตุให้เกิดความเจริญก้าวหน้าในชีวิต

(5) พาหุสัจจะ ความเป็นคนได้ยินได้ฟังมาก คือว่าทรงธรรม รู้ศิลปวิทยามาก เป็นทรัพย์แท้ที่เป็นเหตุให้เกิดทรัพย์อื่นต่อไป เราจะหาทรัพย์อื่นต่อไปได้เพราะวิชาความรู้ เมื่อเรามีความรู้ เราหาทรัพย์ได้ คนไม่มีความรู้จะไปหาทรัพย์ได้อย่างไร

(6) จาคะ สละให้สิ่งของแก่คนที่ควรให้ปัน เป็นทรัพย์อันประเสริฐ ยิ่งให้ปัน ยิ่งได้ ยิ่งให้ยิ่งสบาย คนเรามั่นสบายเมื่อให้ ไม่สบายเมื่อจะเอา

(7) ปัญญา รอบรู้สิ่งที่เป็นประโยชน์และไม่เป็นประโยชน์ นี่เป็นยอดทรัพย์ หรือทรัพย์ชั้นยอด คือ ปัญญา ปัญญาเป็นทรัพย์ทั้งปวง เพราะทำให้เราได้ในสิ่งต่างๆ ถูกต้อง ตามสภาพที่เป็นจริง

ทั้ง 7 ประการนี้เรียกว่า อริยทรัพย์ เป็นทรัพย์ภายใน เราต้องหาทรัพย์ภายใน ไว้ด้วย อย่ามีแต่ทรัพย์ภายนอก เพราะถ้ามีแต่ทรัพย์ภายนอกไม่มีทรัพย์ภายในจะอยู่ไม่ได้ สังคมจะมีแต่ความวุ่นวาย มีแต่ปัญหา แต่ถ้าเรามีทรัพย์ภายในคู่กันกับทรัพย์ภายนอกแล้ว จะก่อให้เกิดความเรียบร้อย ไม่ยุ่งยาก

พระไตรปิฎกฉบับภาษาไทยเล่มที่ 23 ข้อที่ 6 มีพุทธภาษิตบทหนึ่ง ซึ่งมาในธนวรรค วิตถตชนสูตร (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539 : 8) เป็นพยานหลักฐานอันดีที่สุดที่จะแสดงให้เห็นว่า อริยทรัพย์ดีกว่าทรัพย์ภายนอกอย่างไร พุทธภาษิตนั้นมีความว่า

“ทรัพย์ คือ ศรัทธา ศีล หิริ โอตต ปปะ สุตะ จาคะ และปัญญาเป็นที่ 7 ทรัพย์เหล่านี้มีแก่ผู้ใด เป็นหญิงหรือชายก็ตาม บัณฑิตเรียกผู้นั้นว่าเป็นผู้ไม่ยากจน ชีวิตของผู้นั้น ไม่เปล่าประโยชน์ เพราะฉะนั้น ท่านผู้มีปัญญา เมื่อระลึกถึงคำสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลาย พึงหมั่นประกอบศรัทธา ศีล ความเลื่อมใส และการเห็นธรรม” ดังนี้ อาศัยพุทธภาษิตนี้เป็นหลักจึง ได้ความว่า ทรัพย์ภายนอก ทรัพย์สิน เงินทอง สิ่งของ ฯลฯ ย่อมเป็นเครื่องบำรุงความสุข แก่บุคคลผู้เป็นเจ้าของเฉพาะในขณะที่มีชีวิตอยู่เท่านั้น แต่นั่นไม่ใช่ความสุขที่แท้เป็นแต่ความสุข เทียม หรือสุขที่เจือปนด้วยความทุกข์

เพราะความจริงมีอยู่ว่าคนมีทรัพย์มาก (บางคน) ย่อมกระวนกระวายใจที่จะทวิทรัพย์ที่บกพร่องไป เตือนร้อนในการที่จะดูแลรักษา ไม่ให้ทรัพย์นั้นเป็นอันตราย มีโจรปล้น เป็นต้น เหล่านี้ล้วนเป็นทุกข์ทั้งสิ้น

ถ้าคนปกปักรักษาทรัพย์ไม่ดี ไม่เพียงแต่จะเป็นอันตรายเฉพาะทรัพย์เท่านั้น ชีวิตของคนก็ต้องพลอยเป็นอันตรายด้วย ซึ่งสมกับพุทธภาษิตที่ว่า “โภคทรัพย์ ย่อมฆ่าคนปัญญาเบา” ส่วนทรัพย์ภายในมีศรัทธา เป็นต้น ซึ่งเป็นกรรมข้างดีย่อมเป็นประโยชน์ ทั้งในยามเมื่อมีชีวิตอยู่ ทั้งในยามเมื่อมีชีวิตรอดไปแล้ว ประโยชน์ที่เห็นได้ง่ายที่สุดก็คือ ย่อมทำให้เจ้าของได้รับความสุข ความปลื้มใจ ทั้งในโลกนี้และโลกหน้า ซึ่งสมกับพุทธภาษิตธรรมบท (พระธรรมปทัฏฐกถาแปลภาค 1, 2544 : 177) ว่า

“ผู้มีกรรมดีอันทำไว้แล้ว ย่อมบันเทิงในโลกทั้งสอง คือ บันเทิงอยู่ในโลกนี้ และโลกหน้า และบันเทิงอยู่ ด้วยคิดว่า กรรมดีอันเราทำไว้แล้วไปสู่สุคติแล้ว ย่อมบันเทิงยิ่งขึ้น”

และพุทธภาษิตธรรมบท (พระธรรมปทัฏฐกถาแปลภาค 3, 2544 : 196) ว่า

“ชนใดเจริญยิ่งด้วยศรัทธา ศีล ปัญญา การบริจาค และการสดับทั้งสองประการ เป็นโลกิยะและโลกุตระอย่างใดอย่างหนึ่ง ชนนั้นเป็นสัตบุรุษเห็นแจ้งความจริง ชื่อว่า ทำตนไว้เป็นตัวอย่างในโลก”

ด้วยเหตุผลดังกล่าวมานี้ อริยทรัพย์จึงดีกว่าทรัพย์ภายนอก โดยเหตุที่ไม่สาธารณแก่คนอื่น คือ ผู้ใดทำก็ได้เป็นของผู้นั้นเสมอไป โจรก็ไม่มาแย่งชิงเอาไปได้ อันตรายก็ดี ความทุกข์ก็ดี หามีในอริยทรัพย์นั้นไม่ ยิ่งกว่านั้นย่อมทำให้เจ้าของให้ได้รับความสุขเสมอไป ดังมีพุทธภาษิตธรรมบท (พระธรรมปทัฏฐกถาแปลภาค 4, 2544 : 21)ว่า

“บัณฑิต ผู้ประกอบด้วยธรรมปิติ ย่อมมีใจอันผ่องใส อยู่สุขสบายทุกอิริยาบถ ยินดีในธรรมที่พระอริยเจ้าประกาศแล้วทุกเมื่อ”

ขั้นที่ 2 ได้แก่ การสร้างหลักการทำลายล้างความทะเยอทะยานอยาก อันเป็นมูลฐานของความยุ่งยากทุกข์ร้อนต่างๆ ให้หมดไปจากจิตใจคน ซึ่งหลักธรรมในที่นี้เรียกว่า อริยสัจ 4 (The Four Noble Truths)

ทฤษฎีการประกอบการงานตามหน้าที่ของชาวพุทธ

ตามทัศนะของพุทธศาสนิกชน การงานมีหน้าที่อย่างน้อย 3 ประการ คือ

- (1) เพื่อเปิดโอกาสให้มนุษย์ได้ใช้และพัฒนาความสามารถส่วนตน
- (2) เพื่อช่วยให้มนุษย์จัดอัตราด้วยการทำงานร่วมกับผู้อื่น

(3) เพื่อให้ได้มาซึ่งผลิตผลและบริการอันจำเป็นแก่การดำรงอยู่

ทัศนคติเช่นนี้ก่อให้เกิดผลพลอยได้อย่างปราศจากจุดจบ การจัดการงานไปในทางที่ทำให้การงานนั้นปราศจากความหมาย นำเบื้อ ไร่ประโยชน์ หรือบีบบังคับประสาทสำหรับคนงาน มิได้แตกต่างจากการก่ออาชญากรรมมากนัก เพราะแสดงให้เห็นว่า การงานลักษณะนี้ค้ำนึ่งถึงผลผลิตยิ่งกว่าตัวมนุษย์ ทั้งเป็นสิ่งชั่วร้ายที่ไร้ความเมตตากรุณาตลอดจนแสดงให้เห็นถึงการทำลายชีวิตจิตใจ ซึ่งเหลือค้างอยู่ในส่วนที่ป่าเถื่อนที่สุด ของสิ่งที่ดำรงอยู่ในมนุษย์โลกนี้ ทำนองเดียวกัน การแสวงหาการพักผ่อนแทนการทำงานนั้น นับเป็นความเข้าใจผิดอย่างมากเกี่ยวกับสัจจะพื้นฐานประการหนึ่งของการดำรงอยู่ของมนุษย์ ที่ว่าการทำงานกับการพักผ่อนเป็นองค์ประกอบซึ่งกันและกัน ของกระบวนการดำรงชีวิตเดียวกัน และไม่อาจแยกออกจากกันได้ โดยที่ไม่ทำลายความสุขจากการทำงานและความสำราญจากการพักผ่อน

ตามทัศนะของพุทธศาสนิกชน การใช้เครื่องทุ่นแรงในการผลิต จึงมีอยู่ 2 ประเภท ซึ่งจำต้องแยกแยะให้กระจ่างชัด

ประเภทที่หนึ่ง ได้แก่ การใช้เครื่องทุ่นแรงไปในทางเพิ่มพูนทักษะและอำนาจของมนุษย์

และประเภทที่สอง ได้แก่ การใช้เครื่องทุ่นแรงทำงานของมนุษย์ ซึ่งยังผลให้มนุษย์อยู่ในฐานะที่จะต้องรับใช้หรือเป็นข้าทาสเครื่องนั้นๆ

แต่เราจะแยกแยะเครื่องสองประเภทนี้ได้อย่างไร ขอนี้ อานันท์ กุมารสวามี ผู้ซึ่งมีความรอบรู้เกี่ยวกับตะวันตกสมัยใหม่เท่าๆ กับตะวันออกสมัยเก่า กล่าวว่ ช่างฝีมือนั้น ถ้าเปิดโอกาสให้เขา เขาสามารถที่จะชี้ให้เห็นความแตกต่างอันละเอียดอ่อน ระหว่างเครื่องจักร (machine) กับเครื่องมือ (tool) ได้เสมอ เครื่องทอพรมนั้นถือเป็นเครื่องมือด้วย เป็นสิ่งประดิษฐ์ที่ช่วยยัดเส้นด้าย เพื่อให้เส้นด้ายร้อยรอบโดยอาศัยนิ้วมือของช่างฝีมือ แต่เครื่องทอที่อาศัยพลังไฟฟ้าถือเป็นเครื่องจักร ความสำคัญของเครื่องจักรในฐานะผู้ทำลายวัฒนธรรมอยู่ที่ว่าเครื่องจักรเข้าไปทำงานส่วนที่เป็นงานอันสำคัญของมนุษย์ ดังนั้น จึงประจักษ์ชัดว่า เศรษฐศาสตร์แบบพุทธจักต้องแตกต่างกันอย่างมากจากเศรษฐศาสตร์แบบวัตถุนิยมสมัยใหม่ ทั้งนี้ก็เพราะพุทธศาสนิกชนเห็นว่าแก่นของอารยธรรมมิได้อยู่ที่การเพิ่มพูนค้นหาของมนุษย์ หากทว่าอยู่ที่การสร้างความเป็นสิริสุขแก่คุณลักษณะแห่งการเป็นมนุษย์และเอกลักษณ์ของมนุษย์นั้น โดยพื้นฐานย่อมก่อรูปมาจากการงานของมนุษย์นั่นเอง และการงานนั้นหากดำเนินการอย่างเหมาะสม ในภาวะการณ์ที่มนุษย์มีเกียรติภูมิและเสรีภาพ ย่อมยังความเป็นเลิศให้แก่ผู้ทำงานและผลิตผลของ ผู้ทำงานโดยเท่าเทียมกัน

ในขณะที่นักวัตถุนิยมสนใจแต่สินค้าเป็นสำคัญ พุทธศาสนิกชนสนใจแต่การปลดแอก ให้มีอิสระและเสรีภาพเป็นส่วนใหญ่ แต่ศาสนาพุทธยึดถือมัชฌิมาปฏิปทา ดังนั้น จึงมิได้ขัดแย้งกับการอยู่ดีกินดีทางกายภาพ อุปสรรคของการปลดแอกให้มีอิสระและเสรีภาพนั้น มิได้อยู่ที่ตัวทรัพย์สินสูงค่า หากทว่าอยู่ที่การคิดในทรัพย์สินสูงค่านั้น อุปสรรคดังกล่าวมิได้อยู่ที่การแสวงหาความสุขจากสิ่งซึ่งให้ความสุขได้ หากทว่าอยู่ที่ตัณหาที่ดิ้นรนเพื่อจะให้ได้มาซึ่งสิ่งเหล่านั้น ดังนั้น หัวใจของเศรษฐศาสตร์แบบพุทธก็คือ ความเรียบง่าย และหลักอหิงสา ตามทัศนะของนักเศรษฐศาสตร์ ความอัจฉริยะของวิถีชีวิตแบบชาวพุทธ อยู่ที่ความมีเหตุผลตามรูปแบบแห่งการดำรงชีวิต กล่าวคือ การอาศัยวัสดุปัจจัยจำนวนน้อยอย่างน่าประหลาด แต่นำไปสู่ผลอันน่าพึงพอใจอย่างพิสดาร จากหลักเศรษฐกิจดังกล่าวข้างต้น แสดงให้เห็นว่าหลักการเศรษฐกิจในทางพระพุทธศาสนามีทั้งทางวัตถุและทางจิตใจ

หลักเศรษฐกิจทางวัตถุ เป็นสิ่งจำเป็นในการครองชีวิตอยู่ในโลก เพราะเป็นหลักดับทุกข์โดยวิธีสนองความต้องการทางกาย เนื่องจากถ้าคนเรายังอดอยากแค้นอยู่สิ่งอื่นๆ ทั้งหมดรวมทั้งศีลธรรม วัฒนธรรม และขนบธรรมเนียมจะดีขึ้นมาได้โดยยากเช่นกัน ด้วยความขยันหมั่นเพียร การอดออม และการไม่เกียจคร้านในการประกอบอาชีพ ก็เพื่อที่จะปูพื้นฐานที่ดีให้แก่ทุกคนในเบื้องต้น

หลักเศรษฐกิจทางจิตใจ จะเป็นหลักการที่ช่วยยกระดับชีวิตให้สูงขึ้น โดยยึดถืออุดมคติให้แก่ชีวิต กล่าวคือ การสอนให้คนเราตั้งตัวทางศีลธรรมให้ได้ เปรียบได้กับการมีทรัพย์สินทางใจ อันได้แก่ อริยทรัพย์ หรือทรัพย์ประเสริฐ

ทรัพย์ประเสริฐ 7 ประการนี้ ดีกว่าทรัพย์ภายนอก เป็นเศรษฐกิจขั้นสูงที่ทำให้เศรษฐกิจทางวัตถุไปรอด เช่น คนที่มีแต่เศรษฐกิจทางวัตถุ แม้จะร่ำรวยมหาศาลก็หาความสุขได้ยาก บางคนฆ่าตัวตายต่างๆ ที่มีเงินจำนวนมาก ทั้งนี้ก็เพราะขาดเศรษฐกิจทางจิตใจนั่นเอง

เมื่อมนุษย์มีการสร้างเนื้อสร้างตัวด้วยการรวบรวมโภคทรัพย์แล้ว ย่อมที่จะต้องยึดมั่นในความไม่ประมาท เพื่อไม่ให้ทรัพย์สินที่มีอยู่ต้องร่อยหรอจนถึงหมดสิ้น ความไม่ประมาทในที่นี้หมายถึง ความไม่ประมาทในบุญกิริยา ได้แก่ การประกอบกิจที่ดีมีประโยชน์ทั้งแก่ตนเองและผู้อื่น ซึ่งจะเห็นได้จากข้อความที่ว่า “บัณฑิตผู้ไม่ประมาท ย่อมยึดไว้ซึ่งประโยชน์ทั้ง 2 คือ ประโยชน์ภพนี้และประโยชน์ภพหน้า”

ทฤษฎีด้านหลักธรรมเพื่อความเจริญรุ่งเรืองตามหลักปฏิบัติหัวใจเศรษฐี

ในคำสอนเรื่องทฤษฎีหมักตัดประโยชน์ 4 คือ ประโยชน์ที่บุคคลจะพึงสัมผัสได้ในขณะนั้นๆ ในแง่ของความเป็นเหตุผลแล้ว เป็นเหตุให้เกิดความสุข 4 ประการ และเป็นฐานให้คนสามารถได้รับประโยชน์จากการถือเอาโภคสมบัติ

ในด้านวิชาการร่วมสมัยเราอาจจะเรียกว่า หลักเศรษฐศาสตร์ทางพระพุทธศาสนา สมัยโบราณคนไทยนิยมเรียกว่า “หัวใจเศรษฐี” นิยมให้เด็กนำไปท่องไว้ว่า อุ.อา.กะ.สะ. เมื่อเด็กโตพอสมควร ท่านจะค่อยๆ หาอธิบายวิธีสอนไปตามลำดับจนลงสู่ภาคปฏิบัติที่หากใครทำได้ ก็สามารถเป็นเศรษฐีได้ในระดับต่างๆ เสมอ

พระไตรปิฎกฉบับภาษาไทยเล่มที่ 23 ข้อที่ 144 ได้กล่าวถึง ทฤษฎีหมักตัดประโยชน์ จึงอาจเรียกได้ว่า เป็นมนุษยสมบัติที่สามารถให้สถานะทางเศรษฐกิจแก่คนที่ประพฤติตนไปตามหลักทั้ง 4 ประการ ตามที่ทรงแสดงไว้ในปฏิปทาสูตร (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ,2539 : 289)

ในที่นี้จะได้นำข้อความที่เป็นพระพุทธรังษิตาสอนโดยตรงมาลงไว้ เพื่อศึกษาพิจารณาว่า หากใครสามารถทำตามข้อความในแต่ละข้อได้จริงๆ แล้ว ผลต่างๆ ดังกล่าวจะเกิดขึ้นตามสมควรแก่เหตุเสมอ

“ดูกรภิกษุทั้งหลาย สัมปทา 8 ประการนี้ 8 ประการเป็นไฉน? คือ อุฏฐานสัมปทา อารักขสัมปทา กัลยาณมิตตตา สมชีวิตา สัทธาสัมปทา สีลสัมปทา จาคสัมปทา ปัญญาสัมปทา

ภิกษุทั้งหลาย ก็อุฏฐานสัมปทาเป็นไฉน?

ภิกษุทั้งหลาย กุลบุตรในโลกนี้ เลี้ยงชีพด้วยความหมั่นประกอบการทำงาน คือ กสิกรรม พาณิชยกรรม โครกขกรรม รับราชการฝ่ายทหาร รับราชการฝ่ายพลเรือน หรือศิลปะอย่างใดอย่างหนึ่ง เป็นผู้ขยันไม่เกียจคร้านในการงานนั้น ประกอบด้วยปัญญาเครื่องสอดส่องอันเป็นอุบายในการงานนั้นๆ สามารถจัดทำได้ ภิกษุทั้งหลาย นี้เรียกว่า อุฏฐานสัมปทา

ภิกษุทั้งหลาย ก็อารักขสัมปทาเป็นไฉน?

ภิกษุทั้งหลาย กุลบุตรในโลกนี้ มีโภคะที่หามาได้ด้วยความหมั่นเพียรสั่งสมด้วยกำลังแขน มีเหงื่อไหลไทรยสตัว ชอบธรรม ได้มาโดยธรรม เขารักษาคุ้มครองโภคทรัพย์เหล่านั้นไว้ได้พร้อมมูล ด้วยทำไว้ในใจว่า โฉนหนอ พระราชาไม่พึงริบทรัพย์ของเรา โจรไม่พึงลัก ไฟไม่พึงไหม้ น้ำไม่พึงพัดไป ทายาทผู้ไม่เป็นที่รักไม่พึงลักไป ภิกษุทั้งหลาย นี้เรียกว่า อารักขสัมปทา

ภิกษุทั้งหลาย กัลยาณมิตตดา เป็นไฉน?

ภิกษุทั้งหลาย กุลบุตรในโลกนี้อาศัยอยู่ในบ้านหรือนิคมเหล่าใดย่อมดำรงตนเจรจา ตั้งสอนสนทนากับบุคคลในบ้านหรือนิคมเหล่านั้น ซึ่งเป็นคฤหบดีหรือบุตรคฤหบดี หรือคนหนุ่มหรือคนแก่ ผู้มีสมาจารบริสุทธ์ ผู้ถึงพร้อมด้วยศรัทธา สีล จาคะ ปัญญา ศึกษาสัทธาสัมปทาตามท่านผู้ถึงพร้อมด้วยสัทธาสัมปทา ศึกษาสีลสัมปทา ตามท่านผู้ถึงพร้อมด้วย สีลสัมปทา ศึกษาจาคสัมปทา ตามท่านผู้ถึงพร้อมด้วยจาคสัมปทา ศึกษาปัญญาสัมปทา ตาม ท่านผู้ถึงพร้อมด้วยปัญญาสัมปทา ภิกษุทั้งหลาย นี้เรียกว่า กัลยาณมิตตดา

ภิกษุทั้งหลาย ก็สมชีวิตา เป็นไฉน ?

ภิกษุทั้งหลาย กุลบุตรในโลกนี้ รู้ทางเจริญแห่งโลกะและรู้ทางเสื่อมแห่งโลกะแล้ว เลี้ยงชีพพอเหมาะไม่ฟุ่มเฟือยนัก ไม่ฝืดเคืองนัก ด้วยคิดว่า รายได้ของเราจักต้องเหนือรายจ่าย รายจ่ายของเราจักต้องไม่เหนือรายได้

ภิกษุทั้งหลาย เปรียบเหมือนคนซึ่งตาชั่ง หรือลูกมือคนซึ่งตาชั่งตกตาชั่งขึ้นแล้วย่อมรู้ว่าต้องลดออกเท่านี้หรือต้องเพิ่มเข้าเท่านี้ ฉนั้นใด กุลบุตรก็ฉนั้นนั้นเหมือนกัน รู้ทางเจริญ แห่งโลกะ และรู้ทางเสื่อมแห่งโลกะแล้ว เลี้ยงชีพพอเหมาะ ไม่ฟุ่มเฟือยนัก ไม่ฝืดเคืองนัก ด้วยคิดว่ารายได้ของเราจักต้องเหนือรายจ่าย รายจ่ายของเราจักต้องไม่เหนือรายได้

ภิกษุทั้งหลาย ถ้ากุลบุตรผู้มีรายได้น้อย แต่เลี้ยงชีพอย่างโอ้อ่าจะมีผู้ว่าเขาได้ว่า กุลบุตรผู้ใช้โภคสมบัติเหมือนคนเกี่ยวกินผลมะเดื่อ ฉะนั้น

ภิกษุทั้งหลาย ก็ถ้ากุลบุตรผู้มีรายได้มาก แต่เลี้ยงชีพอย่างฝืดเคืองจะมีผู้ว่าเขาว่า กุลบุตรผู้นี้จักตายอย่างอนาถา แต่เพราะกุลบุตรผู้นี้รู้ทางเจริญแห่งโลกะ และรู้ทางเสื่อมแห่งโลกะ เลี้ยงชีพพอเหมาะไม่ฟุ่มเฟือยนัก ไม่ฝืดเคืองนัก ด้วยคิดว่า รายได้ของเราจักต้องเหนือรายจ่าย รายจ่ายของเราจักต้องไม่เหนือรายได้ ภิกษุทั้งหลาย นี้เรียกว่า สมชีวิตา”

ประโยชน์ภพนี้ คือ ประโยชน์ในปัจจุบันชาตินี้ เรียกว่า ทิฏฐธัมมิกัตถประโยชน์ 4 แปลว่า การกระทำต่างๆ เพื่อให้เกิดประโยชน์ในทางมนุษยสัมพันธ์แก่ตนเองและสังคม ในปัจจุบัน 4 ประการ คือ

(1) อุฏฐานสัมปทา คุณธรรมในเรื่องนี้ พระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ทรงสอน ให้ปัจเจกบุคคลใช้สติปัญญาและความขยันหมั่นเพียร ในการศึกษาของตนในศิลปวิทยาการต่างๆ ให้บรรลุผลสำเร็จดังที่ได้ตั้งความปรารถนาไว้ หรือจะปฏิบัติภารกิจใดๆ หรือประกอบอาชีพใดๆ ก็ให้ใช้สติปัญญาและความอดสาหะพากเพียรอย่างเต็มกำลังความรู้ความสามารถของตน

เพื่อให้ภารกิจ กิจการต่างๆ หรืออาชีพของตนดำเนินไปอย่างมีระเบียบ เจริญก้าวหน้า และสำเร็จลุล่วงไปด้วยดี

(2) อารักขสัมปทา คุณธรรมของพระพุทธศาสนาในเรื่องนี้ หมายถึง “การรักษา” หรือถึงพร้อมด้วยการรักษา ซึ่งมีความสำคัญเกี่ยวกับการประกอบอาชีพในการรักษาทรัพย์สินหรือรายได้ที่หามาได้ของตนให้คงอยู่ตลอดไปให้นานที่สุด

(3) กัลยาณมิตรตตา คือ การเลือกคบเพื่อนที่ดี ละเว้นมิตรชั่วหรือมิตรเทียม คุณธรรมของพระพุทธศาสนาเรื่องการคบมิตรดีและหลีกเลี่ยงการคบมิตรชั่วของคุณธรรมข้อนี้ ควรมีในตัวเองเสียทุกคน

(4) สมชีวิตา คุณธรรมของพระพุทธศาสนาในเรื่องนี้ พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ได้ทรงสั่งสอนให้บุคคลผู้มีหน้าที่ทางมนุษยสัมพันธ์ทุกคนทุกระดับชั้น ให้รู้จักการใช้จ่ายทรัพย์ในการดำรงชีวิตของตนให้พอเหมาะพอสมแก่สภาพของแต่ละบุคคล ไม่ให้ฟุ่มเฟือย หรือฝืดเคืองจนเกินไป การที่พระองค์ทรงสั่งสอนให้บุคคลใช้จ่ายทรัพย์สินเงินทองที่หามาได้ ให้พอสมควรแก่ฐานะของตนนั้น ย่อมหมายถึงพระองค์ทรงแนะนำให้บุคคลดำเนินชีวิตในทางสายกลางและโดยหลักประหยัดนั่นเอง และในขณะเดียวกัน พระองค์ก็ทรงสั่งสอนไม่ให้ตระหนี่ เหนียวแน่นเห็นแก่ตัว โดยปราศจากเหตุผล พระองค์ได้ทรงสั่งสอนให้บุคคล ซึ่งมีหน้าที่ทางมนุษยสัมพันธ์ทุกคนมีหน้าที่บริจาคตทรัพย์สินของตนซึ่งหามาได้ เพื่อการกุศลและ สังคมสงเคราะห์ต่างๆ ในหลักคุณธรรมเรื่อง สังคหวัตถุ และมรวาสธรรม เป็นต้น

ในส่วนนี้นับว่าเป็นหัวใจในการครองเรือน เพราะถ้าคนเราไม่รู้จักประมาณตัว หมายความว่า ไม่รู้จักกำลังทรัพย์ของตน ใช้จ่ายสุรุ่ยสุร่าย ใช้จ่ายเกินฐานะของตนเอง ย่อมได้รับความเดือดร้อน สุดท้ายมีหนี้สินล้นพ้นตัว ทำให้ครอบครัวได้รับความลำบาก ประเทศชาติมีความเจริญช้าลง เพราะฉะนั้น พลเมืองที่ดีจะต้องรู้จักประหยัด พยายามใช้จ่ายแต่สิ่งจำเป็นจึงสามารถเลี้ยงชีพให้เหมาะกับกำลังทรัพย์ได้ เมื่อหาทรัพย์ได้แล้ว รู้จักจัดสรรทรัพย์ นั้น โดยถือหลักการแบ่งทรัพย์เป็น 4 ส่วน ที่เรียกว่า โภควิภาค 4 ในพระไตรปิฎกฉบับภาษาไทย เล่มที่ 11 ข้อที่ 197 คัมภีร์ที่มณิกาย ปาฎิกวรรค (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539 : 202) คือ

- (1) เอเคน โภเก ญฺชเยย 1 ส่วน ใช้เลี้ยงตน เลี้ยงคนที่ควรบำรุงและทำประโยชน์
- (2) ทฺวึหิ กมฺมํ ปโยชเย 2 ส่วน ใช้เป็นทุนประกอบการงาน
- (3) จตุตฺตณฺจ นิชาเปยฺย อิก 1 ส่วน เก็บไว้ใช้ในคราวจำเป็น

พระไตรปิฎกฉบับภาษาไทยเล่มที่ 22 ข้อที่ 41 เมื่อได้ทรัพย์แล้วพึงเข้าใจและคำนึงไว้เสมอว่า การที่อุตสาหะเพียรพยายามแสวงหารักษาทรัพย์ตลอดจนมีหรือครอบครองโภคทรัพย์

ไว้นั้น ก็เพื่อจะใช้ให้เป็นประโยชน์ทั้งแก่ตนและคนอื่น ถ้าไม่ใช้ทรัพย์สมบัติให้เกิดประโยชน์แล้ว การหาและการมีทรัพย์สมบัติก็ปราศจากคุณค่าหาความหมายใดๆ มิได้ ดังนั้น เมื่อมีทรัพย์มาได้ แล้วพึงปฏิบัติต่อทรัพย์ 1 ส่วนแรก ตามหลักโภคอาทิยะ คือ ประโยชน์ที่ควรถือเอาจากโภคทรัพย์ หรือเหตุผลที่อริยสาวกควรยึดถือในการที่มีหรือครอบครองทรัพย์สมบัติ 4 ประการ (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539 : 48) ดังพระพุทธพจน์ที่ว่า

อริยสาวกแสวงหาโภคทรัพย์มาได้ด้วยน้ำพักน้ำแรง ด้วยความขยันหมั่นเพียรของตน และโดยทางสุจริตชอบธรรมแล้ว

- (1) เลี้ยงตัว เลี้ยงมารดาบิดา บุตรภรรยา และคนในปกครองทั้งหลายให้เป็นสุข
- (2) บำรุงมิตรสหาย และผู้ร่วมกิจการงานให้เป็นสุข
- (3) ใช้ปกป้องรักษาสวัสดิภาพ ทำคนให้มั่นคงปลอดภัยจากภัยอันตราย
- (4) ทำพละ คือ สละบำรุงหรือบูชา 5 อย่าง คือ
 - (4.1) ญาติพละ สงเคราะห์ญาติ
 - (4.2) อติถิพละ ต้อนรับแขก
 - (4.3) ปุพฺพเปตพละ ทำบุญหรือสักการะอุทิศผู้ล่วงลับ
 - (4.4) ราชพละ บำรุงราชการด้วยการเสวยภาษีอากรเป็นต้น
 - (4.5) เทวตาพละ ถวายเทวดา คือ สักการะบำรุงหรือทำบุญอุทิศสิ่งทีเคารพ

บูชาตามความเชื่อถือ

- (5) อุปถัมภ์บำรุงสมณพราหมณ์ ผู้ประพฤติดี ปฏิบัติชอบ ผู้ไม่ประมาทมัวเมา เมื่อได้ใช้โภคทรัพย์ทำประโยชน์อย่างนี้แล้ว ถึงโภคจะหมดสิ้นไปก็สบายใจได้ว่า ได้ใช้โภคะนั้นให้เป็นประโยชน์ถูกต้องตามเหตุผลแล้ว ถึงโภคจะเพิ่มขึ้นก็สบายใจเช่นเดียวกัน เป็นอันไม่ต้องเดือดร้อนใจในทั้งสองกรณี

ประโยชน์ภพหน้า หรือ ประโยชน์ในภพหน้า คือ สัมปรายิกัตถประโยชน์ ธรรมที่เป็นประโยชน์ในอนาคต

สัมปรายิกัตถประโยชน์ บางคราวเรียกว่า ธรรมเป็นเหตุให้สมหมาย และอาจจะมีการชื่อเรียกอย่างอื่นอีกหลายชื่อ เป็นองค์ธรรมหลักในการดำรงชีวิตของคนทั้งหลาย เมื่อคนนำไปประพฤติปฏิบัติจนเป็นหลักใจ เป็นเรื่อนใจ มีความสมบูรณ์ด้วยคุณธรรม 4 ประการนี้แล้ว สามารถสัมผัสผลดีงามด้วยจิตของตน และอาจเรียกผลเหล่านั้นในชื่อต่างๆ ได้อีกเป็นอันมาก

ในความเป็นกลุ่มธรรมแล้ว มีความต่อเนื่องมาจากสัมปทา 4 ประการแรก ที่เรียกว่า หัวใจเศรษฐี 4 ประการ เพราะฉะนั้นเมื่อแยกออกเป็นฝ่ายละ 4 ข้อ 4 ข้อแรก

ท่านเรียกว่า ทิฏฐิธัมมิกัตถประโยชน์คือ ประโยชน์ที่บุคคลจะพึงสัมผัสในปัจจุบัน รวมตลอดถึงชาติปัจจุบัน เพราะเป็นเรื่องที่เกี่ยวกับทรัพย์สินเงินทอง ที่ไม่มีใครสามารถนำติดตัวไปได้ ในขณะที่เดียวกัน หากคนสามารถพัฒนาสัมปรายิกัตถประโยชน์ขึ้นภายในจิต ผลที่เกิดขึ้นจากการปฏิบัติตามหลักธรรม 4 ประการนี้จะปรากฏเป็นคุณภาพจิตหรือเป็นบุญในส่วนเหตุด้วยการชำระล้างความชั่ว และส่วนผล คือความสุขที่สามารถติดตามคนไปประจุเงาที่ติดตามคนไปทุกหน ทุกแห่ง ท่านจึงเรียกว่า สัมปรายิกัตถประโยชน์ที่คนจะพึงได้ในอนาคตจากวันหน้าเป็นต้นไป จนถึงชาติหน้าและชาติต่อไป ในแง่ของความเป็นสมบัติทิฏฐิธัมมิกัตถประโยชน์เป็นเหตุให้เกิดมนุษยสมบัติ สัมปรายิกัตถประโยชน์เป็นเหตุแห่งสวรรค์สมบัติจนถึงนิพพานสมบัติ แต่ธรรมทั้ง 8 ประการนี้ล้วนเป็นปัจจัยเสริมกันและกันอยู่ในขณะนั้นๆ กาลต่อไป และภพชาติต่อไป ในขณะที่เดียวกันก็สามารถอำนวยให้เกิดผลดีงามตามที่คนต้องการได้ตามสมควร แก่เหตุเสมอ

สัมปรายิกัตถประโยชน์ 4 คือ

(1) สัทธาสัมปทา มีความสมบูรณ์หรือถึงพร้อมด้วยศรัทธา ศรัทธาที่เน้นย้ำมากเป็นพิเศษในที่นี้คือ ศรัทธาในพระพุทธคุณ 9 ประการ ที่เรียกว่า นวหรรษคุณ 9 (พระราชธรรมนิเทศ, 2542 : 48) ที่นิยมสวดสาธยายกันแปลเป็นใจความว่า

“แม้เพราะเหตุนี้ๆ พระผู้มีพระภาคเจ้า เป็นพระอรหันต์ ตรัสรู้ดี ตรัสรู้ชอบด้วยพระองค์เอง ทรงสมบูรณ์ด้วยวิชาและจรณะเสด็จไปได้แล้ว เป็นผู้รู้แจ้งโลก ทรงเป็นสารถิผู้ทรงฝึกคนได้อย่างยอดเยี่ยม ไม่มีสารถิอื่นจะยิ่งไปกว่า ทรงเป็นศาสดาของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ทรงเป็นผู้รู้ ผู้ตื่น ผู้เบิกบาน ทรงเป็นผู้จำแนกแจกจ่ายธรรมมิชฺช หรือมีกคกรรม”

พระพุทธคุณเหล่านี้สามารถสรุปรวมเป็น พระปัญญาคุณ พระบริสุทธิตคุณ พระมหากรุณาคุณ ประเด็นสำคัญคือผู้ศึกษามีศรัทธาในพระพุทธคุณแต่ละบทมากน้อยแค่ไหน การพูดถึงคำว่า สมบูรณ์ หมายถึง สภาพที่เต็มบริบูรณ์ในสิ่งนั้น เช่น สมบูรณ์ด้วยความรอบรู้ในเรื่องนั้น หมายความว่า เขาสามารถจัดความไม่รู้ในเรื่องนั้นๆ ออกไปได้อย่างสิ้นเชิง

ดังนั้น ศรัทธาที่จะเข้าถึงจุดที่เรียกว่าสมบูรณ์ จะต้องมีความพอต่อการจัดความไม่เชื่อในพระพุทธคุณ ความเคลือบแคลงสงสัยในพระพุทธคุณ พลังศรัทธาสามารถพัฒนาจิตให้มีความยินดีในการให้ทาน การเสียสละ จนสามารถจัดความโกรธต่อคนที่ตนศรัทธาได้ แสดงว่าเป็นศรัทธาที่พอพูดได้ว่าสมบูรณ์ในระดับหนึ่ง ต้องสามารถจัดกิเลสประเภทอสังขยะ คือ ความไม่เชื่อ กับวิจิกิจฉาออกไปจากใจตนได้ โดยเฉพาะในเรื่องที่เกี่ยวกับพระรัตนตรัย ที่ท่านจำแนกความเชื่อเป็น 4 ประการ (พระราชธรรมนิเทศ, 2542 : 49) คือ

- (1.1) กัมมสังคทา ความเชื่อในกฎแห่งกรรม
(1.2) วิปากสังคทา ความเชื่อในผลแห่งกรรม ตามหลักที่เรียกว่าทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว

(1.3) กัมมัสมกตาสังคทา เชื่อการที่คนเรามีกรรมเป็นของๆ ตน คือคนเป็นเจ้าของของผลกรรมทำนองการกินอาหารเป็นกรรม ความอึดเป็นผลของกรรม ใครกินคนนั้นก็จะเป็นคนอึด จะมีคนอื่นมาอึดแทนไม่ได้

(1.4) ตถาคตโพธิสังคทา เชื่อในการตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า

(2) สິลสัมปทา ความสมบูรณ์หรือถึงพร้อมด้วยศีล

ศีล คือ เจตนาเป็นเครื่องงดเว้น ความสำรวมระวัง การไม่ล่วงละเมิด ปกติกาย วาจา เจตสิก เป็นต้น ชื่อว่าศีล ความสมบูรณ์แห่งศีลนั้น พึงสังเกตว่าบางครั้งจะมองในแนวลึก เช่น คนรักษาศีล 5 ข้อที่หนึ่ง พัฒนาสำนึกไปตามลำดับคือไม่ฆ่าสัตว์ด้วยตนเอง ไม่ใช่คนอื่นให้ฆ่า ไม่ยกย่องสรรเสริญคนฆ่า มีความเมตตาเอ็นดูในสรรพสัตว์ จากจิตที่เมตตาต่อสรรพสัตว์นั่นเอง ศีลอีกเป็นอันมากจะเกิดตามธรรมชาติของจิตที่มีธรรมะ การกระจายศีลออกเป็นข้อๆ ที่ท่านเรียกว่าสิกขาบทที่แปลว่าขั้นหรือก้าวของการศึกษา เพื่อต้องการควบคุมกาย วาจา ของตน ไม่ให้สร้างปัญหาแก่ตนและคนอื่น ตามสมควรแก่บทบาทญัตตินั้นๆ ศีลระดับที่เรียกได้ว่าสมบูรณ์ ท่านเรียกว่าศีลที่พระอรหันต์พอใจชอบใจ ทรงแสดงไว้ในสาราณียธรรมสูตร 8 ลักษณะ (พระราชาธรรมนิเทศ, 2542 : 50) คือ

(2.1) อัจฉริยะ ไม่ขาด หมายถึงไม่ล่วงละเมิดบทบาทญัตตินั้นๆ ครอบงำที่กำหนดว่าขาดศีล

(2.2) อภิตะ ไม่ทะลุ คือจงใจละเมิดศีล แต่ทำไม่ครอบงำ เช่น เจตนาจะตบยุงให้ตายแต่ตบผิด ศีลไม่ถึงกับขาดแต่จัดว่าทะลุ

(2.3) อสพละ ไม่ค้าง ศีลค้าง เช่น เจตนาจะล่วงศีล แต่นึกขึ้นมาได้ไม่กระทำลงไปเช่น เจ้ามือจะตบยุงแล้วไม่ตบ เป็นต้น

(2.4) อกัมมาสะ ไม่พริ้ว ศีลที่พริ้วคือการกระทำที่ขาดเจตนา เช่น เอาของเพื่อนซ่อนเพื่อล้อเล่น ไม่จัดเป็นการลักทรัพย์ แต่สำหรับผู้มีศีลชื่อว่าศีลของตนพริ้วไป

(2.5) ภูชิสสะ เป็นไทย คือ มีความพอใจ สมครใจที่จะรักษาศีลด้วยตนเอง ไม่มีใครบังคับกะเกณฑ์ เพราะตนมองเห็นคุณค่าของศีลแล้วรักษาด้วยความศรัทธาของตน

(2.6) วิญญูปัสถุระ ท่านผู้รู้มองเห็นการกระทำของท่านผู้นั้นแล้ว ยกย่องสรรเสริญ ในความเป็นผู้มีศีลของท่าน

(2.7) อปรามัญฐะ ไม่รักษาแล้วเกิดความเห็นผิด ความถือตัว จนแสดงอาการความคิดดูหมิ่นคนอื่น หรือยกตนเหนือคนอื่น หรือทะนงตนว่าเพียงการรักษาศีลก็ดีพอแล้ว

(2.8) สมาธิสังวัตตนิกะ รักษาศีลจนมีความประณีตไปตามลำดับจนจิตนุ่มเข้าหาสมาธิเป็นฐานของสมาธิ จนเกิดเป็นสมาธิไปตามลำดับ ดังที่ทรงแสดงรับรองไว้ว่า “ศีลที่บุคคลอบรมกระทำให้มากแล้ว ย่อมทำสมาธิให้เกิด”

(3) จากสัมปทา ความสมบูรณ์หรือถึงพร้อมด้วยจาคะ

จาคะ เป็นอาการของกุศลเจตนามีปัญญาพิจารณาเห็นคุณค่าของการเสียสละให้ปัน อันแสดงให้เห็นว่าจาคะในขั้นทั่วไป คือการสละให้ปัน แบ่งปัน ในทำนองแบ่งกันกินแบ่งกันใช้ การสละประโยชน์สุขของตนเพื่อประโยชน์แก่คนอื่น กระจายออกไปตามลำดับ สละอารมณ์ที่เป็นอุปสรรคในการเจริญกุศล เช่น มีความคิดจะกระทำความดีแล้วบังเกิดความคิดไม่ดีมาขัดขวาง สละความคิดเหล่านั้นออกไปจากใจของตนจนมีความเข้มพอต่อการที่จะดำเนินชีวิตไปบนเส้นทางแห่งความดีที่ตนตั้งใจไว้ แต่จาคะในที่นี้เน้นไปที่การเสียสละแบ่งปันอันเป็นการเฉลี่ยความสุข ในรูปของการอนุเคราะห์ สงเคราะห์ และการบริจาคทาน อันเป็นการขจัดมลทินคือความตระหนี่ออกจากใจของตนเป็นสำคัญ (พระราชธรรมนิเทศ, 2542 : 51)

(4) ปัญญาสัมปทา สมบูรณ์ด้วยปัญญา คือสามารถจำแนกแยกแยะให้เห็นว่าอะไรเป็นบุญ อะไรเป็นบาป อะไรเป็นคุณ อะไรเป็นโทษ อะไรเป็นประโยชน์ อะไรไม่เป็นประโยชน์ อะไรดี อะไรชั่ว อะไรเป็นทางเสื่อม อะไรเป็นทางเจริญ เป็นต้น ตลอดจนสามารถใช้ปัญญามองสิ่งทั้งหลายเห็นตามสภาพความเป็นจริงในเรื่องนั้น ขจัดความเขลาความหลงออกไปจากจิตใจได้ตามลำดับ พระพุทธศาสนาชี้ว่าความสมบูรณ์ด้วยปัญญานี้จะเกิดขึ้นได้จะต้องศึกษาและปฏิบัติใน 3 แนวทาง (พระราชธรรมนิเทศ, 2542 : 52) คือ

(4.1) สุตมยปัญญา ปัญญาเกิดจากการฟัง

(4.2) จินตามยปัญญา ปัญญาเกิดจากการคิด

(4.3) ภวานามยปัญญา ปัญญาเกิดจากการอบรม

จากที่กล่าวมานี้ประโยชน์ 2 อย่างข้างต้น ถือว่าเป็นสิ่งที่มีความสำคัญต่อการครองชีพสภาพแวดล้อม และความถึงพร้อมของบุคคลในสังคมนั้นๆ ดังมีพระพุทธพจน์ตรัสถึงบุคคลที่เกี่ยวกับประโยชน์ไว้ในพระสูตรว่า

ผู้ปรารถนาโภคะอันโอฬารต่อๆ ไป ฟังบำเพ็ญความไม่ประมาท บัณฑิตทั้งหลาย ย่อมสรรเสริญความไม่ประมาทในบุญกิริยาทั้งหลาย บัณฑิตผู้ไม่ประมาทจึงยึดไว้ได้ซึ่งประโยชน์

ทั้ง 2 ประการ คือประโยชน์ในภพนี้และประโยชน์ในภพหน้าเพราะยึดไว้ได้ซึ่งประโยชน์ผู้มีปัญญาจึงได้นามว่าบัณฑิต

ผู้บรรลุประโยชน์ทั้ง 2 ประการ เรียกว่าบัณฑิตชน ยังไม่ถือเป็นการเพียงพอ และไม่ควรถูกยกย่องและท้อถอยอยู่เพียงแค่นั้น ควรทำความก้าวหน้าให้แก่ชีวิตด้วยการมีความเพียรพยายามเพื่อให้ชีวิตหมดจดจากเพลิงกิเลสและเพลิงทุกข์ในสังสารวัฏ เพื่อบรรลุถึงจุดหมายสูงสุดที่เรียกว่า นิพพาน ตามหลักคำสอนในศาสนาอันถือว่าเป็นประโยชน์อย่างยิ่ง

นอกจากนั้นผู้ที่ดำรงอยู่ในความเป็นเศรษฐีหรือคหบดีควรเว้นจากอบายมุขทั้งหลาย เพราะเป็นสิ่งที่ผู้ครองเรือนไม่ควรประพฤติปฏิบัติในสิ่งที่น่าไปสู่อบายทั้งหลาย จำแนกได้ดังนี้

1. อบายมุข หมายถึง เหตุเครื่องฉิบหาย เป็นสิ่งที่ผู้ที่ดำรงอยู่ในความเป็นเศรษฐีควรเว้น ไม่ควรนำมาประพฤติปฏิบัติในการครองเรือนในชีวิตประจำวัน

2. ความหมายของอบายมุข

อบายมุขเป็นหลักธรรมอีกหมวดหนึ่งที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้ในรูปของวินัยสำหรับผู้ครองเรือน (คิหิวินัย) พระองค์ทรงแสดงทางเสื่อมก่อนแล้วจึงแสดงทางเจริญที่หลัง อบายมุข แปลว่า ช่องทางแห่งความเสื่อม ทางที่จะนำไปสู่ความพินาศ หรือเหตุย่อยยับแห่งโภคทรัพย์ (พระเทพเวที, 2535 :175) หมายถึง สิ่งเหล่านี้ถ้าผู้ใดดำเนินตามแล้วย่อมมีแต่ความเสื่อม ความพินาศ และความย่อยยับ อย่างเดียวเท่านั้น

3. ประเภทของอบายมุข

พระไตรปิฎกฉบับภาษาไทย เล่มที่ 23 ข้อที่ 145 ได้กล่าวถึงอบายมุขนี้ในคัมภีร์อังคุตตรนิกาย อัฐกนิบาต (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย,2539 : 224) พระองค์ทรงแสดงไว้ 2 แห่งด้วยกัน คือ ทรงแสดงอบายมุข 4 และอบายมุข 6

อบายมุข 4 ที่พระองค์ทรงแสดงไว้ คือ

- (1) เป็นนักเลงหญิง
- (2) เป็นนักเลงสุรา
- (3) เป็นนักเลงการพนัน
- (4) มีมิตรชั่วเป็นสหาย

พระไตรปิฎกฉบับภาษาไทย เล่มที่ 11 ข้อที่ 178 ในคัมภีร์ทีฆนิกาย ปาฎิกวรรค ได้กล่าวถึงอบายมุข 6 (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย,2539 : 139-140) คือ

- (1) เป็นนักเลงสุรา
- (2) เป็นนักเลงเที่ยวกลางคืน

- (3) การเที่ยวคูการละเล่น
- (4) เป็นนักแสดงการพนัน
- (5) คบเพื่อนชั่ว
- (6) เกียจคร้านการงาน

จากการนำอธิบายมุขทั้งสองแห่งมารวมกันจะเห็นได้ว่ามีข้อซ้ำกัน 3 ข้อ คือ เป็นนักแสดงสุรา เป็นนักแสดงการพนัน และคบเพื่อนชั่ว ส่วนที่ไม่ซ้ำกัน คือ เป็นนักแสดงเที่ยวกลางคืน การเที่ยวคูการละเล่น และเกียจคร้านการงาน นอกนั้นก็เหมือนกัน ดังนั้นจึงขอนำมารวมกันเป็น 7 ข้อ คือ

(1) ความเป็นนักแสดงหญิง หมายถึง เป็นนักเที่ยวผู้หญิง การเป็นคนมักมากในทางกาม ทำตนเป็นคนเจ้าชู้ ยุ่งกับภรรยาชายอื่นบ้าง หญิงโสเภณีบ้าง ความเป็นนักแสดงหญิง มีโทษ 5 ประการ คือ

- (1.1) ชื่อว่าไม่รักษาตัว
- (1.2) ชื่อว่าไม่รักลูกเมีย
- (1.3) ไม่เป็นที่ไว้วางใจของคนทั้งหลาย
- (1.4) ก่อการทะเลาะวิวาท
- (1.5) นำความฉิบหายมาให้

(2) ความเป็นนักแสดงดื่มสุรา หมายถึง การติดยาของมึนเมาทุกชนิด มีโทษ 6 คือ

- (2.1) เสียวทรัพย์
- (2.2) ก่อการทะเลาะวิวาท
- (2.3) เป็นบ่อเกิดแห่งโรค
- (2.4) เสียวเกียรติเสียชื่อเสียง
- (2.5) ทำให้ไม่รู้จักละอาย
- (2.6) ทอนกำลังสติปัญญา

(3) เป็นนักแสดงเที่ยวกลางคืน มีโทษ 6 คือ

- (3.1) ชื่อว่าไม่รักษาตัว
- (3.2) ชื่อว่าไม่รักษาลูกเมีย
- (3.3) ชื่อว่าไม่รักษาทรัพย์สมบัติ
- (3.4) เป็นที่ระแวงสงสัย
- (3.5) เป็นเป้าให้เขาใส่ความหรือข่าวลือ

(3.6) เป็นทางมาของเรื่องเดือดร้อนเป็นอันมาก

(4) การเที่ยวดูการละเล่นมีโทษ โดยการงานเสื่อมเพราะใจกังวลคอยคิดจดจ้องกับเสียเวลาเมื่อไปดูสิ่งนั้นๆ ทั้ง 6 กรณี คือ

- (4.1) รำมีที่ไหนไปทีนั้น
- (4.2) ขับร้องมีที่ไหนไปทีนั้น
- (4.3) คนตรีมีที่ไหนไปทีนั้น
- (4.4) เสกามีที่ไหนไปทีนั้น
- (4.5) เพลงมีที่ไหนไปทีนั้น
- (4.6) เถิดเทิงมีที่ไหนไปทีนั้น

กล่าวโดยสรุปก็คือ มีกิจกรรมที่เกี่ยวกับความสนุกสนานบันเทิงบำเรออารมณ์กันที่ไหน ก็คั่นรันทันไปทีนั้นๆ นั้นเอง

(5) เป็นนักเลงการพนัน คือ ชอบเล่นการพนันทุกชนิดมีโทษ 6 คือ

- (5.1) เมื่อชนะยอมก่อเวร
- (5.2) เมื่อแพ้ก็เสียดายทรัพย์ที่เสียไป
- (5.3) ทรัพย์หมดไปฉิบหายไป
- (5.4) ไม่มีใครเชื่อถือด้วยคำ
- (5.5) เป็นที่หมิ่นประมาทของเพื่อนฝูง
- (5.6) ไม่มีใครประสงค์จะแต่งงานด้วย

(6) คบคนชั่วเป็นมิตร มีโทษโดยการตามคนชั่วที่ตนคบด้วย 6 ประเภท คือ

- (6.1) นำให้เป็นนักเลงการพนัน
- (6.2) นำให้เป็นนักเลงผู้หญิง
- (6.3) นำให้เป็นนักเลงเหล้า
- (6.4) นำให้เป็นคนหลงเขาด้วยของปลอม
- (6.5) นำให้เป็นนักหลอกลวง
- (6.6) นำให้เป็นนักเลงหัวไม้

(7) เกียจคร้านการงานมีโทษโดยการยกเหตุต่างๆ เป็นข้ออ้างผัดผ่อนไม่ทำการงานโงะใหม่ก็ไม่เกิดขึ้น โงะที่มีอยู่ก็หมดไป คือ อ้างเหตุ 6 อย่าง คือ

- (7.1) มักอ้างว่าหนาวนักแล้วไม่ทำการงาน
- (7.2) มักอ้างว่าร้อนนักแล้วไม่ทำการงาน

- (7.3) มักอ้างว่าเขื่อนักแล้วไม่ทำงาน
- (7.4) มักอ้างว่ายังเข้าอยู่แล้วไม่ทำงาน
- (7.5) มักอ้างว่าหิวนักแล้วไม่ทำงาน
- (7.6) มักอ้างว่ากระหายนักแล้วไม่ทำงาน

4. ความสำคัญของอบายมุข

พระพุทธเจ้าทรงแสดงทางแห่งความเสื่อมไว้พร้อมทั้งชี้โทษให้เห็นเพื่อเตือนสติให้ชาวพุทธได้รู้ถึงความหายนะจะบังเกิดขึ้นได้กับบุคคลผู้เดินตามเส้นทางเหล่านี้ ในทางกลับกัน ถ้าบุคคลผู้เห็นโทษของสิ่งเหล่านี้แล้วพยายามหลีกเลี่ยงไม่เดินตามก็จะเป็นไปเพื่อความเจริญ ความเพิ่มพูนหรือความก้าวหน้าแห่งชีวิตที่เรียกว่า “อบายมุข” ดังนั้น อบายมุขจึงเป็นหลักธรรมที่สำคัญอีกข้อหนึ่งในพระพุทธศาสนา

5. ประโยชน์ของการเว้นจากอบายมุข

เรื่องอบายมุขเป็นการสะท้อนความจริงให้ปรากฏว่า เป็นทางแห่งความเสื่อม เคยเสื่อมมาก่อนพระพุทธเจ้าจะทรงตรัสรู้ เสื่อมแม้ในสมัยพุทธกาล ในสมัยต่อมา ในสมัยปัจจุบัน และแม้ในกาลต่อไป ดังนั้น ผู้หวังความเจริญด้วยลาภ ยศ สรรเสริญ สุข ก็พึงศึกษาให้เห็นในโทษของอบายมุขที่กล่าวมาแล้ว แล้วพึงเว้นทางเสื่อมเหล่านั้นมาดำเนินชีวิตในทางเจริญที่เรียกว่า อายมุข คือ สิ่งที่ตรงกันข้ามกับอบายมุขนั้นก็จะจะเป็นไปเพื่อประโยชน์และความสุข ดังพระพุทธพจน์ในพระไตรปิฎกฉบับภาษาไทยเล่มที่ 23 ข้อที่ 144 สังคาลสูตร อังคุตตรนิกาย อัฐกนิบาต (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539 : 224) ที่ว่า

“ดูกรพชฺชปชชะ โภคะที่เกิดขึ้นโดยชอบอย่างนี้แล้ว ย่อมมี อายมุข 4 ประการ คือ ไม่เป็นนักเลงหญิง ไม่เป็นนักเลงสุรา ไม่เป็นนักเลงการพนัน ไม่มีตรดี มีสหายดี ใฝ่ใจในกัลยาณชน เปรียบเหมือนอ่างเก็บน้ำแหล่งใหญ่ มีทางไหลเข้า 4 ทาง มีทางไหลออก 4 ทาง อ่างเก็บน้ำใหญ่นั้น ย่อมเป็นอันหวังได้แต่ความเพิ่มพูนขึ้นอย่างเดียว ไม่มีความลดน้อยลงเลย

ดูกรพชฺชปชชะ ธรรมทั้ง 4 ประการเหล่านี้แล ย่อมเป็นไปเพื่อประโยชน์เพื่อความสุขปัจจุบันแก่กุลบุตร”

สรุปว่า บุคคลผู้หวังประโยชน์ก็พึงเว้นอบายมุข คือ ทางแห่งความเสื่อม ความพินาศแห่งชีวิตและความพินาศซึ่งเป็นเหตุให้โทษภัยภัยย่อยยับไป แล้วพึงดำเนินชีวิตตามอายมุข คือ ทางแห่งความเจริญแห่งชีวิตแล้วผลที่น่าปรารถนาน่าพอใจก็จะเกิดขึ้นตามสมควรแก่เหตุ

เมื่อผู้ที่ดำรงอยู่ในความเป็นเศรษฐีหรือคหบดีปฏิบัติได้ดังนี้แล้วก็ควรได้แบบอย่างของความสุขหรือความสำเร็จและเป็นที่ยอมรับนับถือของบุคคลทั้งหลายและเป็นแบบอย่างของการดำรงตนอยู่ในสังคมด้วย เป็นผู้บรรลุนิเวศสุขอันชอบธรรมที่ผู้ครองเรือนหรือดำรงอยู่ในความเป็นเศรษฐีควรมี หรือเรียกง่าย ๆ ว่าสุขของคฤหัสถ์ 4 ประการ ดังที่ท่านกล่าวไว้ในพระไตรปิฎกฉบับภาษาไทยเล่มที่ 21 ข้อที่ 62 คัมภีร์อังคุตตรนิกาย จตุกกนิบาต (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539 : 91) หรือความสุขของชาวบ้านที่ควรพยายามทำให้เกิดขึ้นแก่ตนอยู่เสมอ คือ

5.1 อติสุข สุขเกิดจากความมีทรัพย์ คือ ความภูมิใจเอิบอิ่มและอุ่นใจว่าตนมีโภคทรัพย์ที่ได้มาด้วยน้ำพักน้ำแรง ความขยันหมั่นเพียรของตนและโดยทางชอบธรรม

5.2 โภคสุข สุขเกิดจากการใช้จ่ายทรัพย์ คือความภูมิใจ อิ่มเอมใจว่าตนมีโภคทรัพย์ที่ได้มาโดยชอบนั้น เลี้ยงชีพ เลี้ยงผู้ที่ควรเลี้ยง และบำเพ็ญคุณประโยชน์

5.3 อนนสุข สุขเกิดจากความไม่เป็นหนี้ คือความภูมิใจอิ่มเอมใจว่าตนเป็นไท ไม่มีหนี้สินติดค้างใคร

5.4 อนวัชชสุข สุขเกิดจากความประพฤติไม่มีโทษ คือความภูมิใจอิ่มเอมใจว่าตนมีความประพฤติสุจริต ไม่บกพร่องเสียหาย ใครติเตียนไม่ได้ ทั้งทางกาย ทางวาจาและทางใจ

พระไตรปิฎกฉบับภาษาไทยเล่มที่ 18 ข้อที่ 63 ในคัมภีร์สังยุตตนิกาย สคาถวรรค ได้กล่าวถึงในบรรดาความสุขทั้ง 4 อย่าง (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539 : 361) นี้ว่า อนวัชชสุขมีค่ามากที่สุด

ในบุคคลที่ครองเรือนนั้น สามารถแยกประเภทได้หลายประเภท ซึ่งได้จัดเป็นชั้นๆ ตั้งแต่ร้ายไปถึงดี ในการแสวงหาทรัพย์ในบุคคลผู้บริโศภกาม ของคฤหัสถ์ที่ดิ้นหาทรัพย์ นับถือแท้จริง ได้ดังนี้

กลุ่มที่ 1 พวกที่แสวงหาไม่ชอบธรรมใช้วิธีเลวร้ายในการได้มาซึ่งโภคทรัพย์ โดยแยกตามลำดับดังนี้ คือ

1.1 ได้ทรัพย์มาแล้วไม่เลี้ยงตนให้อิ่มหนำเป็นสุข ทั้งไม่แจกจ่ายแบ่งปันและไม่ใช้ทำความดี

1.2 ได้ทรัพย์มาแล้วเลี้ยงตนให้อิ่มหนำเป็นสุข แต่ไม่แจกจ่ายแบ่งปันและไม่ใช้ทำความดี

1.3 ได้ทรัพย์มาแล้วเลี้ยงตนให้อิ่มหนำเป็นสุขด้วย แจกจ่ายแบ่งปันและใช้ทำความดีด้วย

ในกลุ่มที่หนึ่งนี้ประเภทที่ 1.1 ควรดำเนินทั้ง 3 สถาน ประเภทที่ 1.2 ควรดำเนิน 2 สถาน ชม 1 สถาน ประเภทที่ 1.3 ควรดำเนิน 1 สถาน ชม 2 สถาน

กลุ่มที่ 2 พวกที่แสวงหาชอบธรรมบ้าง ไม่ชอบธรรมบ้าง ใช้ชีวิตเลวร้ายบ้าง ไม่เลวร้ายบ้าง

2.1 ได้ทรัพย์มาแล้ว ทำอย่างประเภทที่ 1

2.2 ได้ทรัพย์มาแล้ว ทำอย่างประเภทที่ 2

2.3 ได้ทรัพย์มาแล้ว ทำอย่างประเภทที่ 3

ในกลุ่มที่สองนี้ ประเภทที่ 2.1 ควรดำเนิน 3 สถาน ชม 1 สถาน (ชมที่ยังหาทรัพย์โดยทางชอบธรรมบ้าง) ประเภทที่ 2.2 ควรดำเนิน 2 สถาน ชม 2 สถาน ประเภทที่ 2.3 ควรดำเนิน 1 สถาน ชม 3 สถาน

กลุ่มที่ 3 พวกที่แสวงหาชอบธรรม ไม่ใช่ชีวิตเลวร้ายในการได้มาซึ่งโภคทรัพย์

3.1 ได้ทรัพย์มาแล้ว ทำอย่างประเภทที่ 1

3.2 ได้ทรัพย์มาแล้ว ทำอย่างประเภทที่ 2

3.3 ได้ทรัพย์มาแล้ว ทำอย่างประเภทที่ 3 แต่กระนั้นก็ยังคิด ยังมัวเมา ยังหมกมุ่นบริโภคโภคะเหล่านั้นโดยไม่รู้เท่าทันเห็นโทษ ไม่มีปัญญาทำตนให้เป็นอิสระเป็นนายเหนือโภคทรัพย์

ในกลุ่มที่ 3 นี้ ประเภทที่ 3.1 ควรดำเนิน 2 สถาน ชม 1 สถาน ประเภทที่ 3.2 ควรดำเนิน 1 สถาน ชม 2 สถาน ประเภทที่ 3.3 ควรชม 3 สถาน ดำเนิน 1 สถาน

พวกพิเศษ ผู้ที่แสวงหาชอบธรรมและใช้อย่างมีสติสัมปชัญญะ มีจิตใจเป็นอิสระ มีลักษณะดังนี้

กลุ่มที่ 4. แสวงหาโภคทรัพย์โดยชอบธรรม ไม่ใช่ชีวิตเลวร้าย ได้มาแล้วเลี้ยงตนให้อิ่มหนำเป็นสุข แจกจ่ายแบ่งปัน และใช้ทรัพย์นั้นทำความดี ไม่สยบ ไม่ลุ่มหลงหมกมุ่นมัวเมาบริโภคโภคะนั้นโดยรู้เท่าทัน เห็นข้อดีข้อเสีย มีปัญญาทำตนให้เป็นอิสระหลุดพ้นเป็นนายเหนือโภคทรัพย์

ประเภทที่ 10 นี้ พระพุทธเจ้าสรรเสริญว่า เป็นผู้เลิศประเสริฐสูงสุด ควรชมทั้ง 4 สถาน คือ เป็นคฤหัสถ์แบบฉบับที่น่าเคารพนับถือ

ฉะนั้นเพื่อความมั่นคงทางด้านเศรษฐกิจ เพื่อความอยู่ดีกินดี และเพื่อความอุดมสมบูรณ์ ควรจะเริ่มที่ความมั่นคงภายในครอบครัวก่อน เริ่มจากการสร้างฐานะสร้างหลักฐานให้มั่นคงยิ่งขึ้น โดยใช้หลักธรรมทางพระพุทธศาสนาเป็นพื้นฐานในการต่อสู้

กับวิกฤตเศรษฐกิจและขอให้ตั้งตนอยู่ในความเพียร พร้อมไปกับการใช้ปัญญา เพราะการทำงาน หากขาดปัญญามีแต่ความเพียร การงานนั้นมักไม่สมบูรณ์ หรือมีแต่ปัญญาไม่มีความเพียร การงานที่ทำนั้นมักไม่สำเร็จ ซึ่งในทางเศรษฐกิจ ผู้ที่จะก้าวหน้าไปได้ดี จะต้องมีความเพียร และมีทั้งปัญญาควบคู่กันไป

งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

จากการศึกษาค้นคว้างานวิจัยที่เกี่ยวข้องต่างๆ แล้ว ไม่ปรากฏว่ามีงานวิจัยผู้ใด ที่ได้ทำเกี่ยวกับเรื่องนี้ไว้โดยตรง แต่มีงานวิจัยที่คล้ายกันหรือเกี่ยวเนื่องกัน มีดังต่อไปนี้

พระปลัดประวิทย์ ตปคุโณ (2546 : บทคัดย่อ) ทำการศึกษายทบาทและคุณธรรม ของราชภัฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาทและในสังคมไทย ผลการวิจัยพบว่า ราชภัฏเป็นบุคคลที่พระราชทานแต่งตั้งไว้สนองงานบ้าง เป็นบุคคลที่พระราชทานเกณฑ์ มารับใช้ราชสำนักบ้างปัจจุบันราชภัฏหรือราชการ เป็นบุคคลผู้ที่ต้องสอบแข่งขันรับตำแหน่ง ราชภัฏมีภาระงานชัดเจน มีคุณธรรมตามหลักธรรมในพระพุทธศาสนา ต่อมาได้ปรับปรุงแก้ไข เป็นกฎเกณฑ์ข้อบังคับ นอกจากปฏิบัติตามกฎระเบียบหลักปฏิบัติของข้าราชการแล้ว ควรอยู่บนพื้นฐานแห่งหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาด้วย สังคมไทยจะเจริญรุ่งเรืองในด้านต่างๆ และประชาชนอยู่กันอย่างสันติสุข

เกศินี ลิมบุญสืบสาย (2545 : บทคัดย่อ) ได้ศึกษาวิเคราะห์เรื่องบทบาทของหมอ ชีวกโกมารภัจ (ราชภัฏของพระเจ้าพิมพิสารกับพระเจ้าอชาตศัตรู) ที่ปรากฏในคัมภีร์ พระพุทธศาสนา ผลการศึกษาพบว่า หมอชีวกโกมารภัจเป็นราชภัฏที่ทรงคุณธรรมที่โดดเด่นยิ่ง ดังนี้คือ หมอชีวกโกมารภัจศึกษาสำเร็จวิชาการแพทย์มาจากสำนักตักสิลา แล้วถวายตัวเป็นแพทย์ ประจำถวายการรักษาพยาบาลแก่พระพุทธเจ้า และถวายการรักษาพยาบาลแก่พระภิกษุสงฆ์ ที่อาพาธ ทำให้พระภิกษุสงฆ์ไม่ลำบากยุ่งยากในการรักษาพยาบาล ในการแสวงหายาบำบัดโรค ท่านได้รับการไว้วางพระทัยจากพระเจ้าพิมพิสาร พระองค์ทรงมอบหมายให้ท่านเป็นแพทย์หลวง คือแพทย์ราชภัฏถวายการรักษาพยาบาลพระองค์ และให้การรักษาพยาบาลข้าราชการทั้งหมด ท่านได้ใช้วิชาแพทย์ที่ศึกษามาทำการบำบัดรักษาโรค คนไข้หลายรายหายขาด

นอกจากนี้ท่านยังเป็นแพทย์ที่ยิ่งใหญ่ในสมัยพุทธกาล เป็นคนดี มีความกตัญญู กตเวที มีสติปัญญา มีความเพียร เอาใจใส่และมีความหวังดีต่อคนไข้ เป็นผู้ที่มีศีลธรรมและ จริยธรรมความเป็นแพทย์อย่างสมบูรณ์

รังษี สุทนต์ (2544 : 32 –33) ได้ศึกษาวิเคราะห์บทบาทของอนาถบิณฑิกอุบาสกที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา ผลการศึกษาพบว่า อนาถบิณฑิกอุบาสกมีหมู่บ้านช่วย คือหมู่บ้านที่เรียกเก็บภาษีอยู่ที่กาสิรัฐ เพื่อทูลเกล้าถวายพระเจ้าปเสนทิโกศลส่วนหนึ่งไว้จัดภัตตาหารถวายพระภิกษุสงฆ์ส่วนหนึ่ง ท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐีไปเข้าเฝ้าพระราชาก็พระเจ้าปเสนทิโกศลเป็นครั้งคราว แสดงว่าท่านนำภาษีขึ้นทูลเกล้าถวายพระเจ้า ปเสนทิโกศล

พงศ์พันธ์ จันทรวราทิตย์ (2522 : 143) ได้กล่าวไว้ในวิทยานิพนธ์เรื่อง บทบาทของเศรษฐีที่ปรากฏในพระไตรปิฎก พอสรุปได้ดังนี้ เศรษฐีในสมัยพุทธกาลนั้นมีบทบาทสำคัญยิ่งในการอุปถัมภ์และทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาในทุกๆ ด้าน เช่น การถวายภัตตาหาร จีวร สิ่งของเครื่องใช้ และยารักษาโรค ตลอดจนสร้างอารามถวายให้พระพุทธเจ้าและพระสงฆ์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งอนาถบิณฑิกเศรษฐีและนางวิสาขา ยังได้ทำคุณประโยชน์แก่พระสงฆ์หลายประการ เช่น การแนะนำสิ่งที่เป็นประโยชน์ เป็นเหตุให้พระพุทธเจ้าทรงอนุญาตสิ่งต่างๆ แก่พระสงฆ์หลายอย่าง เป็นต้นว่า พระพุทธเจ้าอนุญาตผ้าเช็ดปาก (ผ้าเช็ดหน้า) ผ้าอาบน้ำฝน อาคันตุกัณฑ์ คมิกัณฑ์ คิลานกัณฑ์ แก่ภิกษุสงฆ์

วสิน อินทสระ (2525 : 16 –17) ได้กล่าวไว้ในหนังสือลีลากรรมของสตรีในสมัยพุทธกาล พอสรุปได้ดังนี้ นางวิสาขามหาอุบาสิกาเป็นผู้มีศรัทธา มีศีล มีจริยวัตรอันงาม และมีปัญญารู้เหตุรู้ผลอันถ่องแท้ เธอเพียบพร้อมด้วยคุณธรรม ให้ความสุข ความอบอุ่น ความสบายใจแก่บุคคลผู้เข้าใกล้คบหาสมาคม ให้ความรู้สึกที่ดีกับเพื่อนมนุษย์ด้วยกันขณะเดียวกัน นางก็ยังเชิดชูเกียรติแห่งสตรีให้สูงส่งด้วยการปฏิบัติตนให้เหมาะสมกับฐานะของตน นอกจากนั้นนางยังเป็นเพศแห่งมารดาซึ่งมีความหมายอันยิ่งใหญ่ต่อโลก เป็นบุคคลที่น่าเคารพนับถือ

พระมหาชัยวัฒน์ อภิญาณจารี (2541 : บทคัดย่อ) ได้ศึกษาวิเคราะห์บทบาทของนางวิสาขามหาอุบาสิกาที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา ผลการศึกษาได้แบ่งออกเป็น 2 ด้าน คือ

1. ด้านสังคม นางวิสาขามีความผูกพันและเกี่ยวข้องกับบุคคลระดับต่างๆ มากมาย ซึ่งแบ่งออกได้ 2 ฐานะ คือ

1.1 ฐานะทางครอบครัว นางวิสาขากเกิดในตระกูลเศรษฐี เป็นคนที่เพียบพร้อมทุกอย่างทั้งในด้านโภคทรัพย์และสติปัญญาเฉลียวฉลาดตั้งแต่เยาว์วัย และยังเป็นที่รักใคร่ของปู่ย่าพ่อแม่ตลอดจนข้าทาสบริวาร เพราะชีวิตของนางแวดล้อมไปด้วย

บุคคลผู้เป็นบัณฑิต จึงเป็นเหตุให้นางได้เรียนรู้คุณธรรมของความเป็นบัณฑิต นอกจากนั้น ยังได้ฟังธรรมจากพระพุทธเจ้าจนสำเร็จเป็นพระโสดาบันตั้งแต่เยาว์วัย

1.2. ในฐานะทางสังคม นางวิสาขาไม่ว่าจะไปในสถานที่แห่งใด ประชาชน ก็ให้การต้อนรับเสมอ เพราะนางเป็นคนดี มีความประพฤติชอบทั้งกายวาจาและใจ รู้จักการวางตนให้เหมาะสมในการเข้าสมาคมนั้นๆ อีกประการหนึ่ง นางได้ประพฤติดนให้เป็นแบบอย่างที่ดี เป็นต้นว่า ก่อนที่จะแนะนำให้ผู้อื่นบริจาทาน ตนเองก็บริจาทานเป็นตัวอย่าง หรือใครต้องการให้นางช่วยเหลืออะไร นางก็ช่วยเหลืออย่างเต็มความสามารถ

2. ด้านเป็นพุทธศาสนิกชน นางวิสาขาเป็นอุบาสิกาคนหนึ่งที่ได้ใส่ใจในการอุปถัมภ์บำรุงพระพุทธศาสนาตั้งแต่เยาว์วัย และยังเป็นผู้ริเริ่มถวายสิ่งอุปโภคบริโภคที่ควรแก่สมณะ เช่น ถวายข้าวยาสูบ ถวายวัดบุพพาราม ถวายยารักษาโรค ถวายผ้าอาบน้ำฝน เป็นต้น จึงเป็นบ่อเกิด ประเพณีการทำบุญที่ชาวพุทธทุกท่านได้ถือปฏิบัติสืบๆ ต่อกันมา แม้นางจะได้ทำทาน รักษาศีล และเจริญภาวนาแล้ว ยังไม่เพิกเฉยต่อความประพฤติที่ไม่เหมาะสมของภิกษุบางรูป เช่นกรณีของ พระอุทายี นางก็จะเข้าไปบอกกล่าวด้วยเมตตาจิต เพื่อให้ท่านเหล่านั้นประพฤติกลับให้ถูกต้องตามพระธรรมวินัย เพื่อความเจริญรุ่งเรืองของท่านเอง และความมั่นคงของพระพุทธศาสนา

ยิ่งกว่านั้น ในฐานะที่นางเป็นพุทธศาสนิกชนคนหนึ่งที่อยู่อาศัยอยู่ในท่ามกลางบุคคลผู้นับถือลัทธิอื่น นอกจากจะมีศรัทธามั่นคงต่อพระรัตนตรัยแล้ว ยังได้ชักชวนให้บุคคลเหล่านั้น ให้หันมานับถือพระพุทธศาสนา เช่น มีการเสวยสัจจะ ทั้งนี้เพราะความดีที่นางได้ประพฤติดปฏิบัติ อย่างเสมอต้นเสมอปลาย จึงทำให้เป็นที่ศรัทธาและยอมรับของบุคคลเหล่านั้น

สุมาลี แสงเดช (2544 :บทคัดย่อ) ได้ศึกษาคุณธรรมของสตรีคนสำคัญ ในวรรณคดีพระพุทธศาสนา ประกอบด้วย พระนางมหาปชาบดีโคตมี นางเขมานางอุบลวรรณา นางธรรมทินนา นางภัททาคุณทลเกสา นางสุชาดา นางวิสาขามิคารมารดา นางสาวมาวดี นางอุตตรา และนางสุปปีษา

ผลการศึกษาวิจัยพบว่า สตรีเหล่านี้สามารถเผชิญสถานการณ์ที่ต้องตัดสินใจ จะชนะอุปสรรคต่างๆ ด้วยการแสดงออกของคุณธรรมที่สำคัญ 7 ประการ ได้แก่ สัจจะ พละ ความเข้มแข็งทางจริยธรรม สติปัญญา การใช้เหตุผลและรู้จักไตร่ตรอง ทมะ ความเป็นผู้ที่สามารถข่มใจชนะอารมณ์ความรู้สึกได้ ความเป็นผู้มีความอ่อนน้อมถ่อมตน นิวาโศ สมာธิปธาน ความเป็นผู้มีความตั้งใจมั่นเพียรพยายาม ศรัทธา ความเป็นผู้มีความเชื่อมั่น เลื่อมใส จาคะทาน ความเป็นผู้มีความเสียสละ การมีคุณธรรมเหล่านี้ถือว่าเป็นการดำเนินชีวิตที่ประเสริฐ สตรีคนสำคัญ ทุกคนเข้าใจสิ่งที่ตนเองกระทำ และกล้าตัดสินใจเลือกแนวทางการดำเนินชีวิต แล้วนำ

สิ่งที่คุณเลือกมาประพาศปฏิบัติ โดยมีพื้นฐานความรู้ตามหลักศีลธรรมของพระพุทธศาสนา และจากการศึกษายังพบว่า คำว่า คุณธรรมที่อริสโตเติลใช้ กับคุณธรรมทางพุทธจริยศาสตร์มีความหมายต่างกัน กล่าวคือ คุณธรรมทางศีลธรรมของอริสโตเติลเน้นที่ลักษณะนิสัย ที่ใช้เหตุผลในการตัดสินใจเลือกการกระทำ แต่ความหมายทางคุณธรรม ตามพุทธจริยศาสตร์ ที่สตรีคนสำคัญได้แสดงออกมานั้น มีพื้นฐานมาจากความเชื่อในหลักศีลธรรม ที่เป็นแม่แบบของจริยธรรมตามคำสอนของพระพุทธศาสนา

พระมหาสุทธีพงษ์ ธรรมพิทักษ์ (2544 : บทคัดย่อ) ได้ทำการศึกษาเชิงวิเคราะห์พุทธจริยธรรมสำหรับพระมหากษัตริย์ที่ปรากฏในคัมภีร์พระพุทธศาสนา ศึกษาเปรียบเทียบระหว่างพระเจ้าพิมพิสารกับพระเจ้าปเสนทิโกศล จากการศึกษาพบว่า พระเจ้าพิมพิสารและพระเจ้าปเสนทิโกศล เดิมนับถือพราหมณ์และลัทธิท้องถิ่นที่นิยมกันในสมัยนั้น ต่อมาได้หันมานับถือพระพุทธศาสนา พระมหากษัตริย์ทั้งสองพระองค์ ก็ทรงปฏิบัติสอดคล้องกับหลักจริยธรรมทางพระพุทธศาสนา โดยเห็นได้จากพระราชจริยวัตรที่ทรงปฏิบัติในราชกิจต่างๆ และการสนทนาธรรมกับพระพุทธเจ้าและบุคคลต่างๆ ที่ปรากฏในคัมภีร์พระไตรปิฎก นอกจากนี้พระมหากษัตริย์ทั้งสองพระองค์ยังได้นำหลักพุทธจริยธรรม มาใช้ในการปฏิบัติราชกิจต่างๆ ได้แก่ การบริหาร การปกครองบ้านเมืองที่พระองค์ปกครองอยู่ ทำให้การบริหารและการปกครองมีประสิทธิภาพมากขึ้น นำความสงบสุขมาสู่ผู้ที่อยู่ภายใต้การปกครอง

ดวงกมล ทองคนารักษ์ (2547 : บทคัดย่อ) ทำการศึกษาเรื่อง บทบาทและความสำคัญของอุบาสิกานในพุทธศาสนาเถรวาท ผลการวิจัยสรุปได้ว่า อุบาสิกานในสมัยพุทธกาลมีบทบาทสำคัญเด่นชัดมากกว่าอุบาสิกานในปัจจุบัน ในด้านการอุปถัมภ์พระสงฆ์ และบทบาทในการเป็นกัลยาณมิตรให้ตนเอง ส่วนอุบาสิกานในปัจจุบันมีบทบาทในการเป็นกัลยาณมิตรให้ตนเอง คือ รักษาศีล ฟังธรรม ปฏิบัติธรรมน้อยลง อย่างไรก็ตามอุบาสิกาสสมัยปัจจุบัน มีบทบาทในการเผยแผ่ธรรมะและการสังคมสงเคราะห์มากกว่าอุบาสิกาสสมัยพุทธกาล

ดังนั้น อุบาสิกานในปัจจุบันจึงควรเร่งปรับปรุงการรักษาศีล ปฏิบัติธรรม และศึกษาธรรมะให้มากขึ้น และควรส่งเสริมบทบาทในการเผยแผ่ธรรมะและการประยุกต์ใช้เทคโนโลยีมาช่วยเผยแผ่ธรรมะให้มากขึ้น

สุนทรี สุริยะรังษี (2544 : บทคัดย่อ) ศึกษาวิจัยเรื่อง การศึกษาเชิงวิเคราะห์บทบาทของคฤหัสถ์ในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา ศึกษาเฉพาะกรณีอุบาสิกานผู้ได้รับเอตทัคคะ 10 คน ผลการศึกษาพบว่า อุบาสิกานทั้ง 10 คน มีคุณสมบัติของอริยชน คือ

ศรัทธา เชื่อมมั่นในพระพุทธเจ้าผู้ทรงเป็นกัลยาณมิตร ผู้ทรงยืนยันทันถึงศักราชภาพ
ของมนุษย์ว่า มนุษย์สามารถพัฒนาตนเอง และหยั่งรู้สัจธรรม เข้าถึงความจริงสูงสุด
ได้ด้วยสติปัญญาและความเพียรของตนเอง

ศีล มีระเบียบความประพฤติส่วนตัวและที่เกี่ยวข้องกับสภาพแวดล้อมทางกายวาจา
ตลอดถึงการทำความเลื่อมซึ้ง ซึ่งมัลักษณะปิดกั้นโอกาสการทำชั่ว และส่งเสริมโอกาส
การทำความดี

สุตะ สิ่งที่ได้ยินได้ฟัง ได้ศึกษาเล่าเรียน สุตะของอริยชนคือความรู้ที่จำเป็น
แก่ทุกคน ให้รู้จักวิธีดำเนินชีวิตที่ดี เป็นไปในทางที่มีคุณประโยชน์ทั้งแก่ตนเองและผู้อื่น

ปัญญา รู้ชัดเจน รู้ความสัมพันธ์แห่งเหตุและผล รู้ภาวะตามความเป็นจริง
ของสิ่งต่างๆ

อุบาสิกาทัง 10 คน มีความขยันทำกรงานเลื่อมซึ้ง ได้ทรัพย์โดยสุจริต
ใช้จ่ายอย่างเผื่อแผ่ รับผิดชอบต่อชีวิตผู้อื่นโดยใช้ทรัพย์ทำประโยชน์ จนเป็นผู้ที่ได้รับยกย่อง
ในพระพุทธศาสนา มีปัญญาพอที่จะทำทานให้รอดพ้น ไม่ตกเป็นทาสของทรัพย์สมบัติ
โลกามิสอื่น ๆ ที่เข้ามาเกี่ยวข้องกับตน เป็นอยู่ด้วยจิตเบิกบานมีทุกข์บางเบา นับว่าเป็นผู้ประเสริฐ
เรียกว่า พระโสดาบัน

สรุปได้ว่า จากการศึกษาแนวคิดทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องเหล่านี้แล้ว สามารถ
ที่จะนำมาเป็นแนวทางในการศึกษาวิจัยเรื่อง บทบาทและคุณธรรมของเศรษฐีในสมัยพุทธกาลและ
ในสมัยปัจจุบันได้เป็นอย่างดี